

JERZY WALACHOWICZ (Poznań)

## Dziesięcina biskupia na Pomorzu Zachodnim w okresie wczesnofeudalnym

I. Wstęp. 1. Problematyka badawcza, zakres merytoryczny, terytorialny i chronologiczny. 2. Źródła i literatura. 3. Terminologia źródłowa. II. Istota i rodzaje dziesięciny na Pomorzu Zachodnim. 1. Istota dziesięciny. 2. Dziesięcina zachodniopomorska. a. Dziesięcina płacona przez księcia i biskupowicę ludności zachodniopomorskiej. b. Dziesięcina płacona przez ludność. III. Zarząd i eksploatacja dziesięciny. 1. Biskup ordynariusz i kapituła katedralna, jako czynniki dysponujące dziesięciną. 2. Kierunki polityki dziesięcinnej. a. Zaopatrzenie instytucji kościelnych. b. Budowa władztwa biskupiego. IV. Zeświecczenie dziesięciny. 1. Dziesięcina w ręku księcia. 2. Dziesięcina w ręku rycerstwa i innych. V. Zakończenie.

### I. Wstęp

**1. Problematyka badawcza, zakres merytoryczny, terytorialny i chronologiczny.** Dziesięcina – *decima* – stanowiła niewątpliwie bardzo znaczne obciążenie ludności zachodniopomorskiej, świadczące także daniny i służebności prawa książęcego. Pełny obraz obowiązków na rzecz państwa i Kościoła pokazać może dopiero sytuację w jakiej w okresie wczesnofeudalnym gospodarowali feudałowie świeccy i duchowni oraz ludność od nich uzależniona. Stanowi to główny argument, uzasadniający zajęcie się dziesięciną, jako ciężarem słabo obecnym w naszych badaniach.

Zakres terytorialny pracy obejmować musi – po upadku diecezji kołobrzeskiej – całą diecezję wolińską, później zaś kamieńską. Granice tej jednostki organizacyjnej Kościoła określił papież Innocenty II w bulli *Ex commisso nobis* z 1140 roku, stosownie do zasięgu ówczesnego władztwa Gryfitów<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> *Pommersches Urkundenbuch*, hrsg. von R. Klempin, u. Nachf. Bd.I.1868 (dalej cyt. PU, tom, numer dyplomu), w tomie I dalsze odesłanie do starszego wydawnictwa źródeł: *Codex Pommeraniae diplomaticus oder Sammlung der die Geschichte Pommerns und Rügens betreffenden Urkunden. Nach dem Originalen, Transsumptem und alten Copien mit Anmerckungen, Schriftproben und Siegelzeichnungen*, hrsg. von K. F. W. Hasselbach, J. G. W. Kosegarten und F. Medem, Bd. I, Greifswald 1862. Wymieniona wyżej bulla PU I 30 (1140).

W następnych wszakże czasach należało zmagać się o utrzymanie jurysdykcji kamieńskiej zwłaszcza na zachodzie z powodu ekspansywnych zakusów okolicznych biskupów hawelberskiego, brandenburskiego, zwierzńskiego i lubuskiego<sup>2</sup>, na wschodzie zaś i południu granice państwowe ulegały tak częstym przesunięciom, że zasięg biskupstwa kamieńskiego nie pokrywał się z obszarem książęcej władzy politycznej. Biskup w połowie XIII w. przestał rządzić Kościołem tylko pod gryficką zwierzchnością terytorialną, a zaczął na odcinku świeżo tworzonej Nowej Marchii sprawować swój ordynariat pod rządami brandenburskich Askańczyków. Stwarzało to oczywiście komplikacje w zakresie stosunku państwa do Kościoła i czasem powodowało konieczność lawirowania między zwalczającymi się stronami – Pomorzem Zachodnim i Brandenburgią.

Chronologicznie artykuł kończy się na śmierci biskupa Hermana Gleicheny w 1288/9 r. Data ta może być dyskusyjna, przypada bowiem akurat w okresie dość rzadkiej na Pomorzu Zachodnim jedności państwa, rządzonego w systemie kondominialnym przez trzech synów Barnima I, a mianowicie Bogusława IV, Barnima II i Ottona I. Uzasadnianie tej daty tkwi jednak w historii Kościoła kamieńskiego i samej dziesięciny, która skutkiem posunięć biskupów Konrada III, Wilhelma i Hermana Gleicheny stała się, wobec mirażu biskupiego władztwa świeckiego, czymś stosunkowo mniej ważnym, co można było ustąpić właśnie panującemu księciu. Wielkie zapewne znaczenie dla tego tematu ma też rok 1188, będący datą emancypacji biskupstwa kamieńskiego spod władzy metropolity gnieźnieńskiego. Stanowi on bowiem cezurę, po której historia dziesięciny na Pomorzu Zachodnim, podlegającym wprost Stolicy Apostolskiej potoczyła się własnym, niezależnym od polskiej metropolii torem. To też zapewne tłumaczy znaczną ilość dokumentów papieskich (aż 22), nadchodzących do Kamienia Pomorskiego. Przed 1188 r. było ich tylko 4, po aż 18 (łącznie z legackimi). W 1180 r. biskup kamieński Konrad I wystąpił na synodzie łączyckim ostatni raz jako członek episkopatu Polski. Dzieje dziesięciny na Pomorzu Zachodnim i w reszcie Polski toczyły się odtąd odrębnie. Tę różnicę łatwiej zauważyć można, gdy studium zakończy się na śmierci biskupa Hermana, a nie na roku zdobycia przez biskupstwo bezpośredniej zależności od Rzymu.

**2. Źródła i literatura.** Badania dziesięciny na Pomorzu Zachodnim do czasów biskupa Hermana Gleicheny włącznie opierają się na 177 dokumentach średniowiecznych oraz w niewielkim stopniu na informacjach zawartych w *Rocznikach kołbackich*, *Kronice Wincentego Kadłubka* i *Genealogia christianitatis ducum Stetinensium*<sup>3</sup>.

---

<sup>2</sup> PU I 81 (1179), 88 (1179), 99 (1186), 112 (1188), 285 (1232), 310 (1235), 325 (1236), 326 (1236), 462 (1248/50).

<sup>3</sup> Są one w całości lub w części dotyczącej Pomorza Zachodniego opublikowane drukiem w zachodniopomorskich kodeksach dyplomatycznych – por. przyp. 1.

Wśród dokumentów przeważają niewątpliwie akty pochodzące od wystawców duchownych. Odnajdujemy przeto 19 dokumentów papieskich i 3 legacie oraz 114 biskupich. W ostatniej kategorii aż 106 wydali biskupi kamieńscy, reszta pochodzi od sąsiednich biskupów: zwierzyńskiego – 7, lubuskiego – 1. Kapituła kamieńska wystawiła – 3, a brandenburska – 1 dyplom. Odnajdujemy też jeszcze 1 dokument klasztoru darguńskiego.

Władcy świeccy rzadziej zabierali głos w sprawach dziesięcinnych. Uczynił to 3 razy cesarz, którego akty były próbami ingerencji w sprawy dziesięcinne na Pomorzu Zachodnim. Nie miały one większego znaczenia. Spośród książęcych dyplomów odnotujemy 23 zachodniopomorskie (w tym 4 wydane wspólnie z ordynariuszem kamieńskim), 3 rugijskie, 2 gdańskie, 1 saski i 1 brandenburski. Do kompletu należą też 3 dokumenty rycerskie.

Stosunek liczbowy źródeł świeckich do duchownych wyraża się w przybliżeniu proporcją 1:4.

Literatura naukowa dotycząca dziesięciny na ziemiach polskich przedstawia się dość ubogo. Nie ma przede wszystkim nowszej gruntownej pracy analitycznej, która opierałaby się na licznych dokumentach średniowiecznych i ujmowałaby całość problematyki. Ten niezwykle obszerny materiał czeka na opracowanie. Nie oznacza to jednak kompletnego braku zainteresowań badaczy tą sprawą.

W XIX wieku dziesięciną interesował się: T. Czacki<sup>4</sup>, L. Międzyński<sup>5</sup> W. A. Maciejowski<sup>6</sup>, J. Pociej<sup>7</sup>, J. Lipski<sup>8</sup>, A. Z. Helcel<sup>9</sup>, W. Bartoszewski<sup>10</sup> i Wł. Abraham<sup>11</sup>. Prace te, jako dziś już przeszło stuletnie w wielu przypadkach nie mogą zadowalać.

W XX wieku obok prac natury przyczynkarskiej pojawiły się szersze ujęcia przynajmniej dwóch autorów, których obszerne studia analityczne ale i syntetyzujące po dzień dzisiejszy nie straciły swej ważności. Byli to przede wszystkim H. F. Schmid, interesujący się powstawaniem i historią dziesięciny na ziemiach słowiańskich<sup>12</sup>, przez które rozumiał tereny serbo-łużyckie,

---

<sup>4</sup> T. Czacki, *O dziesięcinie w powszechności, a szczególnie w Polsce i na Litwie*, Warszawa 1801, Kraków 1802.

<sup>5</sup> L. Międzyński, *Rozprawa o dziesięcinie*, Kraków 1846.

<sup>6</sup> W. A. Maciejowski, *Stan dziesięciny w diecezjach polskich aż do czasów Kazimierza Wielkiego*, PAU 14 (1848), s. 324–341.

<sup>7</sup> J. Pociej, *Zbiór wiadomości historycznych i aktów dotyczących dziesięciny*, Warszawa 1845.

<sup>8</sup> J. Lipski, *De iure decimarum ecclesiasticarum in Polonia*, Wrocław 1852.

<sup>9</sup> A. Z. Helcel, *Badania w przedmiocie dziesięcin kościelnych w Polsce szczególnie pod względem tzw. dziesięciny swobodnej oddawanej w gonitwę*, B.W. 91 (1863).

<sup>10</sup> W. Bartoszewski, *Dziesięcina Kościoła polskiego*, Kraków 1887.

<sup>11</sup> Wł. Abraham, *O powstaniu dziesięciny swobodnej*, B.W. 204 (1891), z. 4, 146–180.

<sup>12</sup> H. F. Schmid, *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischen Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*, Zeitschrift der Savigny – Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung: XVI (1927), s. 1–161; XVII (1928), s. 264–359; XIX (1930), s. 354–671), Weimar; Tenże, *Die Entstehung des kirchlichen Zehnrechts auf slawischen Boden*, Ks. Pam. Wł. Abrahama, t. II, Lwów 1931, s. 1–24.

czeskie, morawskie i polskie ale nie włączył do swego gruntownego opracowania Pomorza Zachodniego, którego związków z Polską nie dostrzegał jakoby wcale, i M. Wyszyński, który wykonał podobne zadanie w stosunku do ziem polskich<sup>13</sup>, także z pominięciem terenów zachodniopomorskich i raczej dla późniejszego średniowiecza. Pozostali badacze – P. Czaplewski<sup>14</sup>, I. Czubek<sup>15</sup>, R. Grodecki<sup>16</sup>, A. Kubik<sup>17</sup>, M. Schmilawski<sup>18</sup>, B. Śmidoda<sup>19</sup> i J. Matuszewski<sup>20</sup> jakkolwiek prace ich są naukowo ważne to jednak nie podjęli prób syntetyzowania. Obejmowali też swymi badaniami Polskę, jako jednolity organizm polityczny, pomijając ziemie chwilowo od niej odłączone.

J. Dudziak interesował się świadczeniami Kościoła polskiego dla Stolicy Apostolskiej<sup>21</sup>. Materiał porównawczy z terenów rumuńsko-węgierskich przyniósł artykuł A. Csizmadia<sup>22</sup>.

Informację o dziesięcinie znaleźć też można w innych licznych pracach poruszając ubocznie. Ich przedstawianie w tym miejscu nie wydaje się celowe.

**3. Terminologia źródłowa.** Na określenie dziesięciny dokumenty zachodniopomorskie używają przede wszystkim nazwy *decima*<sup>23</sup>, rzadziej *decimatio*<sup>24</sup> czy *iustitia*<sup>25</sup>. Pierwsza wskazuje na procentowy udział daniny w docho-

<sup>13</sup> M. Wyszyński, *Stosunek ustawodawstwa państwowego za Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego w sprawie dziesięcin do kościelnego ustawodawstwa powszechnego i partykularnego w Polsce*, STNL 8 (1928) s.190–196; Tenże, *Ze studiów nad historią dziesięciny w Polsce średniowiecznej, I, Czasy Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego*, t. VIII, z. I, Lwów 1929.

<sup>14</sup> P. Czaplewski, *Ostatnie walki o dziesięciny biskupie na Pomorzu*, ZTNT 4 (1917), s. 58–59.

<sup>15</sup> I. Czubek, *Decima in gonitwam*, Język Polski 2 (1921), s. 54–56; Tenże, *Ze studiów nad historią dziesięciny w dawnej Polsce średniowiecznej, I*, Lwów 1929.

<sup>16</sup> R. Grodek, *Dziesięcina mennicza w Polsce średniowiecznej*, WNA VII, 1918–1919.

<sup>17</sup> A. Kubik, *Kwestia kompetencji forum dla spraw dziesięcinnych*, Nowa Myśl Teologiczna, I, (1930), s. 183–184.

<sup>18</sup> M. Schmilawski, *Die schlesischen Zehntstreitigkeiten in der ersten Hälfte des XIII Jahrhunderts*, Archiv F. Schles. Kirchengesch., Bd. 42, 1984, s. 159–166.

<sup>19</sup> B. Śmidoda, *Sprawy dziesięcinne w Trybunale Koronnym w latach 1578–1589*, Warszawa 1933.

<sup>20</sup> J. Matuszewski, *Decima lignorum – Jagiellovy VAT*, CPH t. XLVI, z.1–2 (1994) s. 59.

<sup>21</sup> Ks. J. Dudziak, *U źródeł tworzenia się annat papieskich*, Roczn. Teol.-Kan., t.10, z. 4, 1963, s. 27–43. Tenże, *Sześćoletnia dziesięcina łódzka i jej recepcja w Polsce*, Roczn. Teol.-Kan., t. 16, z. 5, s. 37–53; Tenże, *Annaty papieskie w świetle narastających przepisów prawnych ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, Roczn. Teol.-Kan., t.12, z. 5, s. 103–130; Tenże, *Rozwój historyczny świadczeń annatowych w Polsce*, Roczn. Teol.-Kan., t.13, z. 5, s. 29–55; Tenże, *Pobieranie annat papieskich*, Roczn. Teol.-Kan., t. 14, z. 5, s. 61–97; Tenże, *Dziesięcina papieska w Polsce średniowiecznej*, Studium Historyczno-prawne, Lublin 1974.

<sup>22</sup> A. Csizmadia, *La decima en Transylvanie*, Analecta Cracoviensia, t. 7, 1976, s. 245–264.

<sup>23</sup> PU I 30 (1140), 43 (1153), 320 (1235), 365 (1239), 493 (1249/50), 565 (1253) i inne.

<sup>24</sup> PU I 50 (1161), 74 (1178), 127 (1195), 171 (1216), 48 (1159).

<sup>25</sup> PU I 74 (1178), 127 (1195), 171 (1216).

dzie płatnika, druga wiązać się może także z pomiarami gruntów, w celu ustalenia wysokości opłaty, trzecia wskazuje na źródła dziesięciny, którymi wg papieża Aleksandra III w 1178 r. była... *consuetudo solemnpnis... terrarum fidelium populis...*<sup>26</sup> lub po prostu *consuetudo terrae*<sup>27</sup>. Klemens III w bulli *Ex iunctiono nobis* z 1188 r. zwrócił też uwagę na *resignatio laicorum*, jako źródło świadczeń dziesięcinnych<sup>28</sup>. Dziesięcinę różnicują dyplomy w zależności od jej rozmiaru na *integra*<sup>29</sup>, *dimidia*<sup>30</sup>, *magna i minuta*<sup>31</sup>. Ostatnią, z niemiecka nazywano *Schmalzehnten*<sup>32</sup>, co podkreślało zmniejszony rozmiar świadczenia. Występuje też podział na *decima spiritualis i mundana*<sup>33</sup>.

Dziesięciną dysponowali biskup i kapituła kamieńska ale zauważyć można w źródłach urzędnika z tytułem *dispensator decimarum*<sup>34</sup>, który musiał być zależny od centralnych władz diecezji. Podobną rolę mógł spełniać tzw. *nuntius* prepozyta kapituły kamieńskiej, występujący w dokumentach z lat 1175/1176<sup>35</sup>, *procuratores* z 1261 roku<sup>36</sup> czy sołtysi, *collectores, trituratores* z 1273 r.<sup>37</sup>

## II. Istota i rodzaje dziesięciny na Pomorzu Zachodnim

**1. Istota dziesięciny.** Dziesięcina, jako opłata w wysokości 10% dochodu płatnika na utrzymanie ludzi, przeznaczonych do służby Bożej, ma prastarą genezę i uzasadnienie swego istnienia czerpie z tekstów Pisma Świętego Starego i Nowego Testamentu. Pierwsze o niej wzmianki odnajdujemy w **Pentateuchu** szczególnie w Księdze Rodzaju, Księdze Kapłańskiej, Księdze Liczb i w Księdze Powtórzonego Prawa. Informują one zgodnie, że była ona instytucją prawa Bożego, że przyznana została lewitom, że ma być świadczona wieczyście<sup>38</sup> i obciąża dochody z płodów ziemi, hodowli bydła i pracy rąk

<sup>26</sup> PU I 78 (1178).

<sup>27</sup> PU II 900 (1269), 945 (1271).

<sup>28</sup> PU I 111 (1188).

<sup>29</sup> PU II 1146 (1279), 1154 (1280).

<sup>30</sup> PU II 866 (1268).

<sup>31</sup> PU I 399 (1242).

<sup>32</sup> PU I 319 (1235).

<sup>33</sup> PU II 714 (1262).

<sup>34</sup> PU I 268 (1230). Nadto J. Walachowicz, *Pierwotne uposażenie biskupstwa kamieńskiego*, Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza, t. XIII, z.1, Poznań 1979, s.177–188.

<sup>35</sup> PU I 70 (1175–1176).

<sup>36</sup> PU II 696 (1261).

<sup>37</sup> PU I 975, 976 (1273).

<sup>38</sup> *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, wyd. Pallotinum, Poznań-Warszawa 1980; *Księga rodzaju* 14, 20 – Abraham dał mu (Melchizedekowi–J.W.) dziesiątą część ze wszystkiego; *Księga Kapłańska* 27, 34 – *To jest przykazanie, które Pan dał Mojżeszowi na górze Synaj dla Izraelitów*; *Księga Liczb* 18, 21 – *za służbę, jaką pełnią w Namiocie Spotkania*; Tamże, 18, 23 – *To jest prawo wiekuiste dla waszych potomków*.

ludzkich np. zbiory zbóż, sztuki zwierząt hodowlanych, moszcz, oliwę<sup>39</sup>. Wzmianki o tej daninie znaleźć można także w dalszych księgach Starego Testamentu, mówiących o sposobie gospodarowania dziesięciną przez organizację religijną starożytnego Izraela.

W Ewangelii św. Mateusza i św. Łukasza zanotowano naukę Jezusa Chrystusa, wysyłającego uczniów na pierwsze misje chrześcijańskie, o słuszości zapłaty za ich trud. Instytucja prawna, jaką była dziesięcina otrzymała tu więc uzasadnienie moralne<sup>40</sup>.

Chrześcijaństwo, wywodzące się z tradycji judaizmu i przyznające kanoniczny charakter księgom Starego Testamentu musiało nawiązać także do dziesięciny. W miarę rozprzestrzeniania się Kościoła i utrwalania się jego wpływów, krystalizowały się, ulegały ewolucji i stabilizacji, zasady obowiązujące w zakresie dziesięciny. Regulowały je dekretały papieskie, akty ordynariuszy w diecezjach, uchwały soborów i synodów. Dziesięciną zajmowały się zwłaszcza III i IV sobory laterańskie (1179, 1215). W poszczególnych państwach feudalnych występowały często różnice w zakresie obowiązku dziesięcinnego, skoro mógł...*dominus ea, que in veteri testimonio statuerat, mutavit in novo...* Stwierdzili to Barnim I i Herman w ugodzie dziecietcinnej z 1273 r<sup>41</sup>. Wszędzie jednak stała się dziesięcina daniną obowiązkową i przymusową, ściągana przez Kościół w razie niezapłacenia z pomocą kar ekskomuniki i interdyktu o sankcji także religijno-moralnej, wspieranej często ramieniem świeckim przymusu państwowego<sup>42</sup>. Dziesięcinę składano w 1273 r. wg Barnima I i biskupa Hermana...*ad ampliandum cultum divinum et ad extendendam fidem nominis christiani et vt terra, sub desolatione posita fuerat, ad cultum debitum redigatur...*<sup>43</sup> Płacili ją wszyscy, a więc poszczególne osoby i instytucje przynoszące dochód. Ciężzyła formalnie nie tylko na chrześcijanach. Zwolnienie, które udało się osiągnąć niektórym zakonom znajdowało się wyłącznie w zasięgu władzy papieskiej a jej nie respektowanie zagrożone było również karami kanonicznymi<sup>44</sup>.

Przeróżne jednak formy dziesięciny oraz możliwości jej modulacji w zależności od sytuacji faktycznej sprawiały, że stawała się ona zarzewiem ostrych nieraz sporów między państwem a Kościołem oraz między płatnikami a adresatami, którymi byli duchowni diecezjalni, pracujący w duszpasterstwie<sup>45</sup>.

<sup>39</sup> *Pismo Święte...: Księga Kapłańska 27, 30, 34; Księga Liczb 18, 21, 23–24.; Księga Powtórzonego Prawa 14, 22.*

<sup>40</sup> *Pismo Święte...: Ewangelia wg św. Mateusza: 10,10; Ewangelia wg św. Łukasza: 10,7.*

<sup>41</sup> PU II 976 (1273).

<sup>42</sup> PU II 975, 976 (1273).

<sup>43</sup> PU II 976 (1273).

<sup>44</sup> PU I 269 (1230).

<sup>45</sup> W. Abraham, *O powstaniu...*, s.168–178; M. Wyszynski, *Ze studiów nad...*, s. 56–75.

**2. Dziesięcina zachodniopomorska.** Dziesięcinę składano na potrzeby materialne lokalnego biskupa ordynariusza i Kościoła diecezjalnego. Według powszechnego prawa kanonicznego miał on dzielić ją w równych częściach między siebie, duchowieństwo diecezjalne, tzw. *fabrica ecclesiae* (instytucje diecezjalne) oraz biednych. Usiłowania Kościoła w Polsce zadośćuczynienia wymaganiom tej normy były podkreślane przez synody lecz z trudem a czasem i bez efektu realizowane, skutkiem oporu płatników<sup>46</sup>. Na Węgrzech i w Siedmiogrodzie pewne odrębności dostrzega A. Csizmadia, akcentując wolną dyspozycję biskupią w zakresie  $\frac{3}{4}$  dziesięciny ( $\frac{1}{4}$  zastrzeżono dla ubogich) oraz znaczny wpływ władz państwowych na kształt i sposób realizacji tego obciążenia ludności<sup>47</sup>. Na Pomorzu Zachodnim, które od 1188 roku nie podlegało już jurysdykcji metropolity gnieźnieńskiego<sup>48</sup> rychło podkreślono w dziesięcinie ekwiwalent za wysiłek misyjny Kościoła bamberskiego i za bieżącą pracę duszpasterską kamieńskiego.

**a. Dziesięcina płacona przez księcia i biskupownica ludności.** Już w 1136 r. cesarz Lotar II przyznał biskupowi Ottonowi prawo do dochodu z ziemi groźwińskiej, rochowskiej, międzyrzeckiej, lesiańskiej, sitneńskiej, trzebudzickiej właśnie za chrystianizację tych terenów. Podobnie uczynił papież Innocenty II przekazując w 1139 r. biskupowi Egilbertowi bamberski paliusz metropolitalny i opiekę nad młodym Kościołem zachodniopomorskim do czasu ustanowienia dla niego osobnego ordynariusza<sup>49</sup>.

Bullą *Ex commisso nobis* z 1140 r. powołane zostało biskupstwo wolińskie i oddane biskupowi Wojciechowi<sup>50</sup>, towarzyszeni św. Ottona z okresu misji, dobrze notowanemu w Polsce. Nowe biskupstwo podlegało do 1188 r. metropolii gnieźnieńskiej. Innocenty II zadbał w dokumencie o ugruntowanie podstaw materialnych biskupstwa, co nie mogło odbyć się bez konsultacji z Pomorzem Zachodnim i Polską. W ostatecznym rezultacie uposażono biskupa dochodami z grodów w Wolinie, Dyminie, Trzebudzicach, Chockowie, Wologoszczy, Uznamiu, Groźwinie, Pyrzycach, Stargardzie, Szczecinie, Kamieniu Pomorskim, Kołobrzegu i Sitnie. Zauważmy, iż w 1136 roku cesarz szafował dochodami tylko z lewoodrzańskich ziem, podczas gdy papież obciążył księcia opłatami dla biskupstwa także z grodów prawoodrzańskich. Między ziemiami i grodami płacącymi na Kościół można zapewne postawić znak równości. Bulla papieska przekazała też biskupowi dochody z regaliów: targowego (Wolin, Kamień Po-

<sup>46</sup> M. Wyszynski, *Ze studiów nad...*, s. 83 i nn.

<sup>47</sup> A. Csizmadia, *La „decima”...*, s. 2 i nn.

<sup>48</sup> J. Walachowicz, *Biskupstwo zachodniopomorskie do 1188 r.* Dawne prawo i myśl prawnicza, Prace historyczno-prawne poświęcone pamięci Wojciecha Marii Bartła, Kraków 1995, s. 109–117.

<sup>49</sup> PU I 27 (1136), 28 (1139).

<sup>50</sup> PU I 30 (1140).

morski, Kołobrzeg, Sitno), karczemnego (Wolin, Kamień Pomorski, Kołobrzeg), celnego (Kołobrzeg) i solnego (warzelnia soli w Kołobrzegu). Ludność zachodniopomorska, jeszcze bardzo neoficka, została wyraźnie oszczędzona. Poszczególne gospodarstwa, z reguły jednołanowe, zobowiązane zostały do niewielkiej opłaty w wysokości ...*duas mensuras annone et quinque denarios*... Dwie miary zboża i pięć denarów rocznie od każdego oracza ...*De tota Pomerania usque ad Lebam* (Łeba-J.W.) *fluium*... nie stanowiły dziesięciny, lecz uzupełnienie tego, czego nie dopełnił książę z grodów kasztelańskich. Opłata ta zdradza do pewnego stopnia podobieństwo do biskupownicy znanej z bardziej zachodnich terytoriów słowiańskich<sup>51</sup>. W bulli z 1140 r. Innocenty II użył terminu *decima* w odniesieniu do dochodów biskupich z targu w Sitnie. Jest to pierwszy ślad nazwy dziesięcina w zachodniopomorskim materiale dyplomatycznym, nie określa jednak opłaty, obciążającej ludność.

Z dyplomu księcia rugijskiego Jaromara I dla klasztoru w Wierzchnie z 1193 r. dowiadujemy się, że panujący obdarzył go dochodami z każdego gospodarstwa rolnego (*de quolibet arato*), funkcjonującego w jego państwie. Z Rugii oraz ośmiu obszarów na lądzie stałym (*Ostrožno, Bukowo, Międzyrzecz, Chocków, Sitno, Trzebudzice, Bardo, Łosice*) chłopci świadczyć mieli miarę zboża i jednego denara. Mieszkańcy zaś samej wyspy nadto furę drzewa, pół wozu siana i pięć jaj rocznie. Ludność nierolniczą zobowiązano do świadczenia ze swoich dochodów po dwa denary. Bulla Innocentego II i rozgraniczenie księstw rugijskiego i zachodniopomorskiego, dokonane w 1194 r. przez króla duńskiego Kanuta IV, pozwalają uznać wspomniane obszary za pozostające pod wpływami politycznymi i kościelnymi Rugii i Pomorza Zachodniego. Prawdopodobnie jest to zapożyczenie regulacji Jaromara I od Innocentego II, choć dochodów Wierzchna, płynących z fundacji książęcej nie można zapewne nazywać ani biskupownicą, ani dziesięciną<sup>52</sup>. W 1221 r. Wisław I w dokumencie dopuszczającym lokowanie osad niemieckich w ziemi trzebudzickiej, wydanym dla biskupa zwierzńskiego nazwał biskupownicę mianem ...*collectura Sclauorum, que Biscopounizha dicitur*... i przeciwstawił ją daninie, składanej przez osadników niemieckich, jako tzw. *tota decima lub omnis decima*, płaconej ...*teutonico...more*... Określono w ten sposób zasadniczą różnicę obu świadczeń w zakresie rozmiaru wynikających z nich obciążeń, z korzyścią dla ludności słowiańskiej. Biskupownicę określono także mianem *census*. Ustępowała w tej ziemi dziesięcinie tylko w miarę i pod warunkiem umacniania się chrześcijaństwa i powodzenia akcji osiedleńczej<sup>53</sup>.

<sup>51</sup> PU I 123 (1193), 208 (1221); J. Matuszewski, Biskupownica, SSS. t. I, cz. I, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1961, s. 119–120.

<sup>52</sup> PU I 30 (1140), 123 (1193).

<sup>53</sup> PU I 208 (1221).



**b. Dziesięcina płacona przez ludność.** *Genealogia cristianitatis ducum Stetiniensium*, pochodząca co prawda z XV wieku, określiła Kazimierza I mianem ...*constructor decimarum ecclesie caminensis*..., podkreślając, że nadał on jej kształt dziesięciny pobieranej od ludności według zwyczaju obowiązującego w całym chrześcijaństwie<sup>54</sup>, a więc w postaci 1/10 dochodu (10%) płatnika. Warto podkreślić kompetencję monarchy w tym zakresie oraz bałkańskie podobieństwa Pomorza Zachodniego, wynikające z cytowanej już pracy A. Csizmadia. Kazimierz I rządził do swej śmierci w 1180 r. (dziesięciny jednak urządzać nie musiał dopiero w ostatnich chwilach swego życia), więc rok ten byłby w takim razie datą *ad quam* reformy dziesięcinnej. W ściśle zachodniopomorskich dyplomach wzmianki o dziesięcinie wyprzedzają wspomnianą datę. W 1178 r. papież Aleksander III stwierdził, iż na Pomorzu Zachodnim biskup ordynariusz pobiera ...*a subditis nostris decimas...sicut consuetudo solempnis est vbique terrarum fidelium populis*....<sup>55</sup> Sprawie tej należy przyjrzeć się bliżej.

Terminem **decima** w okresie między 1140 a 1178 rokiem często posługiwał się biskup woliński Wojciech. W 1153 roku konfirmując fundację klasztoru w Słupie nad Piana przekazał zakonnikom ...*decimam de tota prouincia Grozswin prouenientem*....<sup>56</sup> W 1159 r. darował klasztorowi w Grobi dziesięcinę, która przysługiwała stolicy biskupiej ...*in uillis eiusdem ecclesie*....<sup>57</sup> W 1178 roku powtórnie to konfirmował. Dokument wymieniał poszczególne posiadłości klasztorne według prowincji (kasztalani) w Groźwinie, Chockowie, Sitnie, Wkryujściu, Szczecinie, Widuchowie, Kołobrzegu, Białogardzie, Lesianach i Pozdawilku. Znamienność tej redakcji wskazuje na fakt czerpania przez biskupa dochodów, które rozdawał, nie od poszczególnych płatników lecz od kasztelanów stosownych grodów. Musieli oni wiedzieć ile i od kiedy płacić mają według dyspozycji ordynariusza klasztorowi w Grobi czy samemu biskupowi Wojciechowi. Nie dziwi przeto, że świadkami dokumentów byli: książęta Bogusław I i Kazimierz I oraz kasztelani – szczeciński Warcisław, kamieński Zawist, woliński Wienčyszław, uznamski Gościsław czy dymiński Dzierżko<sup>58</sup>.

Inaczej pisano dokumenty za ordynariatu biskupa Konrada I. W odniesieniu do opactwa w Kołbaczu w 1179/81 r. wymieniono w dyplomie poszczególne wsie klasztorne i z powołaniem się na papieża Aleksandra III oznajmiono, iż dziesięcinę pobiera się ...*a subditis*....<sup>59</sup> Pozwala to sądzić, iż do nadejścia pisma Aleksandra III z 1178 r. dziesięcina zachodniopomorska zachowywała postać z 1140 r. Proces obciążania ludności dziesięcioprocentową

<sup>54</sup> *Genealogia cristianitatis ducum Stetiniensium* (PU I 198).

<sup>55</sup> PU I 78 (1178) oraz A. Csizmadia, *La decima*..., s. 2 i nn.

<sup>56</sup> PU I 43 (1153).

<sup>57</sup> PU I 48 (1159).

<sup>58</sup> PU I 74 (1178).

<sup>59</sup> PU I 80 (1179/81).

opłatą na rzecz Kościoła kamieńskiego przebiegał zapewne stopniowo i elastycznie od 1178 r. Nagłe przerzucenie tej daniny z grodów książęcych na społeczeństwo nie wydaje się możliwe. Okres biskupowicy zakończył się prawdopodobnie ze śmiercią Kazimierza I w 1180 roku. Lata 1178–1180 mogły być wielce prawdopodobnym okresem przechodzenia od starej do nowej formy dziesięcinnej<sup>60</sup>. Formularz nadań dziesięciny, wprowadzony w końcu XII w., utrwalili się w kancelarii biskupiej na zawsze.

Określenie rodzajów dziesięciny zachodniopomorskiej nie wydaje się proste. W dokumencie biskupa Konrada III z 1236 r. dla klasztoru w Kołbaczu słyszymy o dziesięcinach *...omnium possessionum...*<sup>61</sup>, co dotyczy przedmiotu opodatkowania, zaś w 1262 roku biskup Herman w dyplomie dla klasztoru w Bukowie mówi o *...decima tam in spiritualibus quam in mundanis rebus...*, co może oznaczać podmioty zobowiązane do świadczenia dziesięciny<sup>62</sup>. Prowadziłoby to do wniosku, iż opłatą obciążano wszelkie dochody wszystkich osób – świeckich i duchownych. Istotnie w 1280 r. w confirmacji dla klasztoru w Eldenie biskup Herman rozróżnił tzw. *decima predialis* od *decima personalis*. W pierwszej mieściłyby się, znane temu aktowi, *decima loci* (więc Eldena), *decima villarum*, *decimae grangiarum*, a nawet *decima molendinorum* w sensie nieruchomości<sup>63</sup> – przedsiębiorstw przynoszących dochód. Obowiązkowi płacenia dziesięciny nie mogli jednak podlegać duchowni diecezjalni, jako jej adresaci. Termin *res* użyty w 1262 r. nie może też oznaczać bezpośrednio osób, a najwyżej instytucje kościelne lecz nie diecezjalne, a więc przede wszystkim zobowiązane do płacenia dziesięciny biskupowi: opactwa, klasztory itp.

Dziesięcina z gruntów określana bywała często w dokumentach według jednostek terytorialnych, które wtedy występowały na Pomorzu Zachodnim. Odnajdujemy przeto dziesięciny z ziemi: groźwińskiej, trzebutowskiej, wkrzańskiej, chockowskiej, międzyrzeckiej, sitneńskiej, kołobrzeskiej, biesdzieckiej, wołogoskiej, czrezipieńskiej, rochowskiej, polickiej, lipiańskiej, pyrzyckiej<sup>64</sup> itp. Nie wydaje się jednak możliwe, aby organizacja dziesięciny i sposobu jej poboru korzystała z tych podziałów w warunkach XIII w., skoro w miejsce dziesięciny z grodów wprowadzono bezpośrednio opodatkowanie ludności.

Bliższym i najczęstszym określeniem była tzw. *decima villarum*<sup>65</sup>, chęć-

<sup>60</sup> PU I 74 (1178).

<sup>61</sup> PU I 331 (1236).

<sup>62</sup> PU II 714 (1262).

<sup>63</sup> PU II 1171 (1280).

<sup>64</sup> PU I 43 (1153), 287 (1233), 147 (1208), 161 (1214), 301 (1233), 323 (1235), 326 (1238), 387 (1241), 512 (1250); II 614 (1255), 667 (1259), 889 (1269), 894 (1269), 1042 (1276); I 549 (1252).

<sup>65</sup> PU I 80 (1179/80), 171 (1216), 175 (1216), 194 (1219), 252 (1228), 254 (1229), 268 (1230), 283 (1232), 297 (1233), 321 (1235), 346 (1237), 365 (1239), 532 (1251), 535 (1241), 543 (1251), 627 (1256); II 628 (1255), 643 (1257), 646 (1257), 688 (1260), 803 (1266), 828 (1267), 829 (1267), 859 (1268), 862 (1268), 899 (1269), 911 (1270), 951 (1272), 969 (1273), 1028 (1276), 1050 (1277), 1098 (1278), 1104 (1278), 1108 (1278), 1155 (1280), 1187 (1280), 1233 (1282), 1302 (1284).

nie z wymienieniem liczby łąnów występujących w poszczególnych wsiach<sup>66</sup>. Znamy jednak także *decima...de...campis*<sup>67</sup> i *decima in predio*<sup>68</sup>, a więc z mniejszych jednostek gruntowych.

Stawka opodatkowania dziesięcinnej wynosiła normalnie 10% od dochodu podatnika. Tak wysoką opłatę źródła określają mianem *...integra decima...*<sup>69</sup> lub *...tota decima...*<sup>70</sup> Wszędzie jednak tam, gdzie w źródłach występuje tylko termin *decima*, chodzi zapewne o pełną dziesięcinę<sup>71</sup>.

Obok podstawowego wymiaru dziesięciny występowały jednak także ulgowe w zmniejszonej wysokości. Były nimi tzw. *dimidia decima* lub *medietas decimae*, w wysokości 5% podatku od dochodu płatnika<sup>72</sup> oraz *tercia pars decimae* w rozmiarach 1/3 normalnej dziesięciny, a więc 3,3%<sup>73</sup>. Wreszcie przeciwstawiano też *decima maior* dziesięcinie, zwanej *decima minuta* (z niemiecka *Schmalzehnten*)<sup>74</sup>. Pierwsza była zapewne normalną opłatą, druga (*minuta*) znacznie zmniejszona<sup>75</sup>.

Dziesięcinę świadczone w naturze i w pieniądzu. Już bulla *Ex commisso nobis* Innocentego II z 1140 r. stwierdziła wyraźnie: *...de tote pomerania usque ad lebam fluium de unoquoque arante duas mensuras annone et quinque denarios...*<sup>76</sup> Stawka ta jak i sposób jej poboru uległy zapewne zmianie po reformie dziesięcinnej Kazimierza I ale dziesięcina ciążyła przede wszystkim na produkcji rolnej. Brak wzmianek źródłowych o obciążeniu nią także hodowli. Jedynie natknąć się można na informację, że co dziesiąty śledź i pstrąg miał być dla biskupa, wikariusz biskupi otrzymywał co dziewiątego śledzia<sup>77</sup>. Dziesięcina targowa w Sitnie (*Siethen*) musiała z pewnością wpływać w gotówce<sup>78</sup>. Dziesięcinę zbożową składano z czterech zbóż – źródła jednak informują o tym bliżej dopiero w okresie kolonizacji, kiedy zaczęto obniżyć świadczenie dla zwabienia nowych osadników, gwarantujących rozwój gospodarczy.

<sup>66</sup> PU I 319 (1235), 320 (1235), 458 (1247/8), 459 (1247), 486 (1249), 491 (1249), 499 (1249), 565 (1253), 574 (1253); II 609 (1255), 915 (1270), 967 (1273), 1256 (1283), 1337 (1285); III 1455 (1288).

<sup>67</sup> PU I 290 (1233).

<sup>68</sup> PU I 316 (1235).

<sup>69</sup> PU II 714 (1262), 1163 (1280), 1154 (1280), 1172 (1280), 1254 (1283), 1146 (1279); III 1468 (1288).

<sup>70</sup> PU I 325 (1238).

<sup>71</sup> PU I 538 (1221), 455 (1247), 567 (1253); II 617 (1255), 639 (1257), 642a (1257), 698 (1261), 1068 (1277), 1097 (1278); III 1452 (1288), 1471 (1288) i bardzo wiele innych.

<sup>72</sup> PU II 613 (1255), 866 (1268), 995 (1274), 997 (1274); II 1009 (1274), 60 (1277), 1131 (1279); I 325 (1236), 474 (1248), 500 (1249).

<sup>73</sup> PU I 368 (1239).

<sup>74</sup> PU II 1309 (1284); I 399 (1242).

<sup>75</sup> PU I 319 (1235), 377 (1240), 1309 (1284).

<sup>76</sup> PU I 30 (1140).

<sup>77</sup> PU I 143 (1205)-dok. fals. Świętopełka Gdańskiego dla biskupa Sygwina; II 916 (1270).

<sup>78</sup> PU I 40 (1140), 111 (1188), 177 (1217).

Sprawę rozpoczyna dokument biskupa lubuskiego Henryka z 1235 r. dla **templariuszy**, którzy otrzymali wtedy 200 łanów w okolicy Kinic nad Myślą i tyleż samo nad Rurką w ziemi cedyńskiej. Było to nadanie pustkowi, które należało zagospodarować przez osadnictwo. Ustalono zasadę, że osadnicy płacić będą biskupowi *...de quolibet manso due mansure siliginis* wg miary lubuskiej<sup>79</sup>. W odniesieniu do dóbr zakonnych w diecezji kamieńskiej biskup Herman zarządził w 1261 r. w stosunku do ziemi dobrskiej dziesięcinę w wysokości 4 miar brandenburskich zboża (pszenicy, żyta, owsa i jęczmienia – po jednej) corocznie, zarówno z tytułu gruntowego, jak i osobowego. Chodziło tu zapewne o płacących z tytułu zajęć rolniczych i ewentualnie innych. Wyraźnie wyróżnione zostały tzw. *agri Slauorum*, obciążone na sposób właściwy *...mansis aliis...*, to jest w dotkliwszy sposób<sup>80</sup>. W 1285 r. biskup Herman zryczałtował całą należność stolicy kamieńskiej od templariuszy, ustalając sumę 38 grzywien denarów brandenburskich dla ordynariusza oraz 12 grzywien, 6 szelągów i 20 denarów dla kapituły<sup>81</sup>. W stosunku do 6 wsi klasztor uznamskiego kapituła kamieńska przyjęła w 1270 r. stawkę *...tercium dimidium Lastonem communis annone et uiginti quatuor solidos denariorum...*, co oznacza także wprowadzenie ryczałtu 2,5 łasztu zboża i 1 grzywny denarów<sup>82</sup>. Zarówno obniżanie stawek dziesięcinnych, różne w różnych przypadkach, jak i powyższe ryczałty oznaczały ulgi dla płacących i stanowić miały zachętę osiedleńczą.

Uwagę zwracają jednak tzw. *...agri Slauorum...*, jak i *...decima slauicalis ville...*<sup>83</sup>. Pewne ustalenia ujawnił biskup Herman w 1271 r. w dokumencie dla Kościoła w Ostroźnie. Według dyplomu gospodarstwa płaciły *...medietas decimas solucione, que fuerint possesse iure Teutonicali, integras uero iure Slauicali...*<sup>84</sup>. Ulgi więc, które nazwać można mianem ściśle określonej i obniżonej *decima constituta* dotyczyły tylko osad na prawie niemieckim, dawne słowiańskie, czy na prawie słowiańskim obciążano dziesięciną w całości (10% dochodu). Musiało to powodować ich niepopularność i stosunkowo szybki zanik. W dyplomie z 1280 r. dla Kościoła NMP w Szczecinie czytamy o osadzie słowiańskiej pod Gardźcem, którą obciążała *...decima Slauicalis uille...*<sup>85</sup>.

Poręczono wreszcie wolność dziesięcinną dochodów pochodzących z upraw własnoręcznych, własnym sprzężajem i na tzw. nowiznach dla klasztoru w Kołbaczu w 1187 r.<sup>86</sup>, dla klasztoru w Eldenie w 1250 r.<sup>87</sup> i dla templariuszy w 1261 r.<sup>88</sup>.

<sup>79</sup> PU I 110 (1235).

<sup>80</sup> PU II 696 (1261).

<sup>81</sup> PU II 1352 (1285).

<sup>82</sup> PU II 910 (1270).

<sup>83</sup> PU II 696 (1261), 1166 (1280).

<sup>84</sup> PU II 945 (1271).

<sup>85</sup> PU II 1166 (1280).

<sup>86</sup> PU I 110 (1187).

<sup>87</sup> PU I 523 (1250).

<sup>88</sup> PU II 696 (1261).

W 1273 roku Barnim I i biskup Herman, przy udziale prepozytów kapituł Lamberta z Kamienia Pomorskiego i Henryka z Kołobrzegu wydali ordynację dziesięciną dla ziem: kamieńskiej, kołobrzeszkiej i dobrskiej. Regulację po stronie książęcej spowodowała chęć skolonizowania wspomnianych obszarów, co oznaczało wzrost gospodarczy, po stronie zaś biskupa dobrze zrozumiany interes Kościoła, który powiększał się w miarę wzrostu osadnictwa<sup>89</sup>.

Najpierw książę wziął całą dziesięcinę ziem kamieńskiej i kołobrzeszkiej w lenno od biskupa i obu kapituł i to zarówno w tych osadach, w których podmioty te miały ją w pełni, jak i w tych, gdzie należała ona do nich tylko w części. Dało to Barnimowi I, za zgodą biskupa i prepozytów kapitułnych, szansę na określenie rekompensaty za utracone przez Kościół dziesięciny. Powstał w ten sposób rodzaj tzw. *decima constituta*. Książę skorzystał z tej możliwości jednak tylko w odniesieniu do opłat świadczonych w przyszłości z wymienionych ziem i okolicznych pustkowi przez nowo sprowadzonych osadników niemieckich, niezależnie od stanu, z którego będą pochodzili (*militēs, armigeri, coloni*). Nie zmienił skali obciążeń ludności słowiańskiej i na życzenie strony kościelnej nie reformował zupełnie stosunków w ziemi dobrskiej.

Ordynacja objęła: zobowiązanych do płacenia nowych stawek „dziesięciny” oraz sposób jej poboru.

W ziemiach kamieńskiej i kołobrzeszkiej byli różni panowie ziemscy ale także pustkowi. Zachęcano ich do przechodzenia na prawo niemieckie przez to, że kapituły ustępowały połowę dziesięcin, nawet w przypadku, gdyby tylko w części udało im się ściągnąć nowych osadników. Partycypowali w tym również zasadzcy z tytułu ryzyka związanego z akcją kolonizacyjną. Jako przyszli sołtysi (*villici*) byli oni wolni także od *decima constituta*, a swoje beneficjum (łany i inne pożytki) dzierżyli na prawie lennym. Panowie wsi – słowiańscy i niemieccy – zobowiązani byli do płacenia połowy dziesięciny, którą pobierał biskup w 1/3 i resztę po połowie obie kapituły w Kamieniu Pomorskim i w Kołobrzegu. Nowe wsie książęce powstawały na pustkowiach. Rosła w ten sposób domena, a wszyscy zainteresowani powinni być zadowoleni.

Stawki dziesięcinne określono na dwa sposoby. Dla osad niemieckich powstających na pustkowiach w kamieńskim i w kołobrzeskim wprowadzono opłatę, mierzoną od łanu, w wysokości 1 szeląga dla biskupa, 2 szelągi do podziału między kapituły, co stanowiło w sumie 36 denarów rocznego obciążenia gospodarstwa rolnego. Na obszarach zasiedlonych przez Słowian opłata była o połowę niższa i wynosiła 6 denarów dla biskupa i 12 denarów dla kapituł, co dawało w sumie 18 denarów od jednostki gospodarczej. Zachowano jednak także dziesięcinę naturalną, której sposób poboru szczegółowo przewidziano.

---

<sup>89</sup> PU II 975, 976 (1273).

Obowiązkiem zbierania i przekazywania uprawnionym pieniędzy dziesięcinnych obciążono sołtysów wiejskich (*villici*). Sumy te przekazywać mieli terminowo w ciągu tygodnia po św. Marcinie (11.XI.). Po upływie oktawy pozostający w zwłoce sołtys płacił karę 30 szelągów (10 biskupowi, 20 kapitułom), którą wraz z zaległym świadczeniem miał dostarczyć adresatom w ciągu następnego tygodnia pod rygorem *ekskomuniki*, a po dwóch tygodniach zwlekania *interdictum personale*. W tym momencie winien pomóc uprawnionym ksiązę przez ustanowienie zastawu na rzecz oczekujących świadczenia na majątku zwlekającego z zapłatą. Gdyby – z różnych zresztą przyczyn – i to nie spowodowało pożądanego skutku – zwłoka miesięczna powodowała *interdictum loci* do czasu zaspokojenia uprawnionych.

Dziesięcinę w naturze tj. w ziarnie zbierał także sołtys, który z racji swoich przywilejów wyznaczał zbierającego i młócego (*collectores, trituratores*) ziarno ze snopów, wytyczonych tj. wybranych przez wysłańca kapitułnego. Urodzaj dla Kościoła gromadzono u sołtysa, chłopci dostarczali go swoimi sposobami ale przed zwiezieniem własnych plonów. Za pracę nad zbieraniem ziarna sołtys mógł zabrać plewy i słomę. Uprawnieni kanonicy mogli jednak zabrać sobie z ww. do trzech fur. Kanonicy mogli odwiedzać sołtysa w swoich sprawach 2–3 razy w roku. Musiał im wtedy zapewnić gościnę od rana do wieczora. Wypada przyjąć, że snopy dziesięcinnie wytyczano na polu, urodzaj zaś uprawniony winien otrzymać w tych samych terminach i w tymże trybie, co świadczenia gotówkowe.

Dziesięciną w ziemi dobrskiej zajęli się Barnim I i Bogusław IV w 1277 r., doprowadzając do ugody miejscowych możnych z rodu Behrów z kapitułą kamieńską<sup>90</sup>. Chodziło również o liczne tutaj pustkowia. Wzorcem okazała się regulacja 1273 roku. Od osadników niemieckich wszelkiego stanu zabezpieczono kanonikom po dwa szelągi (24 denary) rocznie, płatne od łanu w oktawie św. Marcina. Sołtysów zwolniono z tej opłaty ale obciążono obowiązkiem zbierania sum przeznaczonych dla kapituły. Kanonicy zachowali dziesięcinę dotychczasową ze starych, istniejących osad. Terminowość dochodów zabezpieczono podobnie, jak w ziemi kołobrzeskiej i kamieńskiej. Jedynie kara za przekroczenie oktawy św. Marcina wyniosła tu tylko 20 szelągów tj. 1 grzywnę, była bowiem przeznaczona tylko dla kapituł, a biskup nie był uprawniony. Przewidziano też możliwość pełnego stosowania kar kościelnych.

Pozostaje wreszcie trudne do odpowiedzi pytanie o rzeczywistą wartość dziesięciny, jako źródła dochodów Kościoła kamieńskiego. Dokumenty na to pytanie nie udzielają odpowiedzi. Pamiętamy wprawdzie, że kupno ziemi stargardzkiej w 1240 r. kosztowało biskupa dziesięcinę z 1800 łanów, którą wziął jako lenno Barnim I – nie wiemy jednak, jaka była wtedy cena ziemi, ani też czy lenno na dziesięcinie oznaczało całkowitą jej utratę itp. Transakcji takich

---

<sup>90</sup> PU II 1052 (1277).

na większą i mniejszą skalę bywało więcej, ale podniesione wątpliwości zawsze pozostawały.

Odnaleźć można zaledwie trzy dokumenty, w których stwierdzono, iż przedmiotem obrotu była wyłącznie dziesięcina, nie związana jednocześnie ze sprzedażą gruntu czy innych praw. Biskup Herman trzykrotnie sprzedał klasztorowi w Darguniu dziesięcinę ze wsi już klasztornych. W 1269 r. za dziesięcinę z trzech wsi wziął 100 grzywien denarów, w 1272 r. za dziesięcinę z dwóch wsi otrzymał 100 grzywien denarów, w 1274 r. za połowę dziesięciny z dwóch wsi uzyskał aż 600 grzywien denarów<sup>91</sup>. Wsie oczywiście musiały być różne, skoro cena wahała się w granicach od 100 do 600 grzywien. W pierwszych dwóch przypadkach cena dziesięciny jednej wsi wynosiłaby odpowiednio około 33 i 50 grzywien, podczas gdy w ostatnim 300 grzywien a gdyby przeliczyć cenę do pełnej dziesięciny nawet 600 grzywien. Obliczenia te jednak i tak nie prowadzą do jakichkolwiek ustaleń. Pomijając nawet to, iż szczupłość danych dewaluuje je jako bazę źródłową, należy zauważyć, iż nie znamy sposobu obliczania ceny, która była zapewne jakąś wielokrotnością rocznego dochodu. Inaczej nie doszłoby do aktu sprzedaży corocznego dochodu, jakim była dla biskupa dziesięcina.

### III. Zarząd i eksploatacja dziesięciny

**1. Biskup ordynariusz i kapituła katedralna jako czynniki dysponujące dziesięciną.** Dziesięciną jako podstawowym dochodem Kościoła diecezjalnego zarządzał każdorazowy ordynariusz, jako organ kościelny mający władzę centralną w diecezji, działający jednak przy **współudziale kapituły katedralnej**. Dla naszego okresu odnaleźliśmy aż 95 dokumentów biskupich, z których najwięcej – bo aż 61 – wydał biskup Herman Gleichen. Stanowi to niewątpliwy dowód bardzo znacznej jego aktywności w tym zakresie. W aż 42 przypadkach biskup, jako autor dyplomu, powoływał się na współuczestnictwo kapituły katedralnej w alienacji. Stanowi to 44,2 % ogółu zachowanych dokumentów. Statystycznie ujmuje to poniższa tabela nr 1. Dodać do niej zapewne trzeba, że nawet w 55,8 % zwolnień czy nadań, które o udziale kapitulnym nie wspomniały, nie obywało się na ogół bez udziału członków kapituły w formule testacyjnej. Poświadczanie zgody kapituły na alienację dziesięciną rozpoczęło się od czasów biskupa Sygwina, który zmarł w 1219 r. i wykazywało systematyczną tendencję zwyżkową. Jeżeli pominąć krótkotrwałe rządy biskupa Wilhelma, to zapisy o udziale kapitulnym odnaleźliśmy za biskupa Sygwina wprawdzie w jednym, za Konrada II jednak już w pięciu, za Konrada III w ośmiu, za Hermana aż w 26 przypadkach. Ostatni potwierdził obecność kapituły w 42,6 % swoich dyplomów dotyczących

---

<sup>91</sup> PU II 899 (1269), 951 (1272), 995 (1274).

dziesięciny. Zdarzyły się też przypadki wystąpienia biskupa Hermana w towarzystwie kolegiaty kołobrzeskiej (3) i dokumenty samych kapituł: kamieńskiej (4) i brandenburskiej (1). Ostatnie w tabeli nie zostały ujęte.

Prowadzi to na ewentualny trop zapewne funkcjonującego podziału dochodów dziesięcinnych pomiędzy ordynariusza i kapitułę. Proporcji jednak źródła zachodniopomorskie zasadniczo uchwycić nie pozwalają. Wzmianka, zawarta w dokumencie biskupa Hermana z 1261 r. o zamianie dziesięciny z 700 łanów ziemi dobrskiej templariuszów na roczną daninę 4 szefli zboża z każdego łanu informuje, że ten dochód kamieński będzie przeznaczony w połowie dla biskupa i w połowie dla kapituły<sup>92</sup>. Podobny podział dziesięciny między biskupa i kapitułę stwierdzono wyraźnie w 1253 r. w układzie dziesięcinnym, dotyczącym ziem kamieńskiej, kołobrzeskiej i dobrskiej. W tym wszakże przypadku wyżej wspomniane podmioty dzieliły się tylko  $\frac{1}{2}$  dziesięciny, gdyż  $\frac{1}{4}$  przysługującą dotąd księciu<sup>93</sup>, zwiększono o dalszą  $\frac{1}{4}$ ,

Tabela nr 1. Biskupi jako wystawcy dokumentów dziesięcinnych

| L.p.         | Biskup             | Ilość dokumentów | Biskup sam |             | Biskup z kapitułą kamieńską |             |
|--------------|--------------------|------------------|------------|-------------|-----------------------------|-------------|
|              |                    |                  | Ilość      | %           | Ilość                       | %           |
| 1.           | Wojciech (+1162)   | 2                | 2          | 100         | –                           | –           |
| 2.           | Konrad I (+1186)   | 2                | 2          | 100         | –                           | –           |
| 3.           | Zygfryd I (+1191)  | –                | –          | –           | –                           | –           |
| 4.           | Sygwin (+1219)     | 3                | 2          | 66,5        | 1                           | 33,5        |
| 5.           | Konrad II (+1233)  | 8                | 3          | 37,5        | 5                           | 62,5        |
| 6            | Konrad III (+1241) | 11               | 3          | 27          | 8                           | 73          |
| 7            | Wilhelm (+ 1253)   | 8                | 6          | 75          | 2                           | 25          |
| 8            | Herman (+ 1288/9)  | 61               | 35         | 57,4        | 26                          | 42,6        |
| <b>Razem</b> |                    | <b>95</b>        | <b>53</b>  | <b>55,8</b> | <b>42</b>                   | <b>44,2</b> |

<sup>92</sup> PU II 696 (1261).

<sup>93</sup> PU II 975, 976 (1273).



co dało mu w sumie połowę tego świadczenia ludności. W 1285 r. wystąpiła proporcja biskupio-kapitulna w przybliżonej postaci 3:1 (byłaby idealna, gdyby biskup zastrzegł sobie 37 a nie 38 grzywien, kapituła zaś – jak w dyplomie – 12 grzywien 6 szelągów i 8 denarów)<sup>94</sup>.

W ostatecznym efekcie fragmentaryczność źródeł nie pozwala na zdecydowane opowiedzenie się za podziałem po połowie.

Próba ustalenia w jakich sprawach dziesięcinnych biskup potrzebował lub nie, zgody kapituły nie powiodła się. Obecność bowiem lub absencja kapituły ujawniana bywała lub nie, w tak rozmaitych sytuacjach prawnych i faktycznych, że nie pozwala to na jakiekolwiek wnioski merytoryczne.

Formuła dyplomatyczna afirmacji kapitulnej miewała różną, choć niezbyt urozmaiconą postać. Dominował w niej consensus, określany jako pełny (*plenus*)<sup>95</sup>, całkowity (*integer*)<sup>96</sup>, wspólny (*communis*)<sup>97</sup>, zdrowy (*sanus*)<sup>98</sup>, chętny (*benignus*)<sup>99</sup>, jednomyślny (*unanimus*)<sup>100</sup>, powszechny (*generalis*)<sup>101</sup>. Stwierdzano też wolę (*voluntas*)<sup>102</sup>, zatwierdzenie (*aprobatio*)<sup>103</sup>, radę (*consilium*)<sup>104</sup>. Sformułowania o chętniej aprobacie czy radzie (*aprobatio, consilium*) pozwalają domyślać się prowadzenia rokowań, zanim wydano dokument. Przymiotniki zaś *communis, generalis, unanimus* wskazują na postawę kapituły w przedmiocie przekazywanych przez biskupa spraw. W 1270 r. przed konsensem kapituły, podkreślona została biskupia *auctoritas nostra*<sup>105</sup>. Zgoda kapituły nie była wszakże grzecznościowym gestem formuły dyplomatycznej, skoro wystawiano osobne dokumenty zawierające ją w przypadkach, gdy jej brakowało w dyplomie biskupa<sup>106</sup>.

**2. Kierunki polityki dziesięcinnej biskupów kamieńskich.** W badanym przez nas okresie władzę biskupią na Pomorzu Zachodnim sprawowało kolejno ośmiu ordynariuszy. Byli nimi biskupi: **Wojciech** do 1162 r., **Konrad I** Salzwedel do 1186 roku, **Zygfryd** do 1191 roku, **Sygwin** do 1219 r., **Konrad II** do 1233 r., **Konrad III** z Chockowa do 1241 r., **Wilhelm** do 1251 roku i **Herman** Gleichen do 1288/9 r.

Wszyscy oni byli pierwszymi dygnitarzami na Pomorzu Zachodnim, przewodzącymi tutejszej elicie władzy, cieszyli się zaufaniem księcia, często wy-

<sup>94</sup> PU II 1352 (1285).

<sup>95</sup> PU I 283 (1232), 321 (1235), 377 (1240), 382 (1241), 549 (1232).

<sup>96</sup> PU II 565 (1253).

<sup>97</sup> PU II 828 (1267), 951 (1277), 1154 (1280).

<sup>98</sup> PU I 565 (1252).

<sup>99</sup> PU I 291 (1233); II 995 (1274), 1131 (1279).

<sup>100</sup> PU I 301 (1233), 319 (1235), 1104 (1278).

<sup>101</sup> PU I 194 (1219).

<sup>102</sup> PU I 161 (1214); II 829 (1268).

<sup>103</sup> PU I 458 (1247/8).

<sup>104</sup> PU II 1455 (1288).

<sup>105</sup> PU II 915 (1270).

<sup>106</sup> PU I 395 (1241); II 960 (1273).

stępowali w roli świadków ważnych czynności rządowych panującego. Posiadali też poparcie różnych czynników zagranicznych – Polski (bp Wojciech), Danii (biskupi: Zygfryd, Sygwin) czy Brandenburgii (bp Herman).

W zakresie dziesięciny wszyscy ordynariusze prowadzili politykę rozdawniczą, zmierzającą do uposażenia jej dochodami różnych instytucji kościelnych. Ostatni jednak trzech ze wspomnianych biskupów – Konrad III, Wilhelm a zwłaszcza Herman Gleichen – wykorzystali dziesięcinę dla zdobycia biskupiego władztwa świeckiego. Obie linie polityczne biskupów znajdowały całkowitą aprobatę kamieńskiej kapituły katedralnej.

Dokumenty o treści dziesięcinnej zachowały się dla 38 adresatów duchownych. Stan uprzywilejowania przedstawiamy w porządku chronologicznym.

#### **a. Zaopatrzenie instytucji kościelnych. Klasztor w Grobi na Uznamiu.**

Przy poparciu i współpracy księcia pomorskiego Racibora w 1153 r. założył bp Wojciech klasztor w Grobi na Uznamiu, w miejscu śmierci Warcisława I. Przekazał wtedy zakonnikom dziesięcinę z ziemi Groźwińskiej. W 1159 r. *...omnem decimatinem seu iusticiam...* otrzymał klasztor od tegoż biskupa dla wszystkich posiadanych dóbr<sup>107</sup>. Zatwierdzali to biskupi Konrad I w 1178 roku, Sygwin w 1216 roku i Konrad III w 1241 r.<sup>108</sup>. Podobnie uczynił papież Celestyn III w 1195 r.<sup>109</sup>. Konfirmacje potwierdzały z reguły wolność dziesięciną nie tylko na starych ale i na nowo nabytych dobrach<sup>110</sup>. Znajdowały się one w prowincjach (kasztelaniach): uznamskiej, sitneńskiej, wkrzańskiej, szczecińskiej, widuchowskiej, kołobrzeszkiej, lesiańskiej i w grodzie Pozdawilk<sup>111</sup>. Dyplom Konrada III z 1241 r. podparł nadanie biskupie zgodą kapituły kamieńskiej<sup>112</sup>.

W 1256 r. pojawił się spór między klasztorem w Uznamiu a rycerzami Jaksą i Konradem o dziesięcinę z wyspy Lipy, który stał się przedmiotem rozprawy przed biskupem Hermanem Gleichenem w katedrze kamieńskiej. Do wyroku na razie nie doprowadzono. Rozstrzygnięcie nastąpiło po myśli klasztoru dopiero w 1257 roku, na podstawie orzeczenia tegoż biskupa. Szezerzej o tej sprawie piszemy w innym miejscu niżej<sup>113</sup>.

W 1254 r. bp Herman zatwierdził zamianę jednej wsi klasztornej z dziesięciną na cztery rycerskie również *...cum...decima...*<sup>114</sup>. Barnim I znów w Uznamiu przekazał wieś Dąbrowę Nowogrodzką *...cum integra decima...* miał ją książę Barnim I z dziesięciną w lennie od biskupa ale aktualnie dzier-

---

<sup>107</sup> PU I 43 (1153), 48 (1159).

<sup>108</sup> PU I 74 (1178), 171 (1216), 387 (1241).

<sup>109</sup> PU I 127 (1195).

<sup>110</sup> PU I 48 (1159), 74 (1178), 171 (1216), 387 (1241).

<sup>111</sup> PU I 74 (1178).

<sup>112</sup> PU I 387 (1241).

<sup>113</sup> PU II 628 (1256), 646 (1257).

<sup>114</sup> PU II 597 (1254).

żył ją rycerz Witosław<sup>115</sup> W 1270 r. bp Herman i klasztor w Uznamiu, za zgodą kapituły kamieńskiej dokonali zamiany dóbr ziemskich wraz z ich dochodami. Za dwie wsie z dziesięciną i dziesięcinę z dwóch następnych opat oddał biskupstwu Jarogniew, położony w kołobrzesckim, wraz z opłatami dziesięcinnymi. Na obszarze dalszego kompleksu 6 wsi klasztornych biskup zastrzegł sobie daninę roczną w wysokości *...tercium dimidium lastonem communis annone et viginti quatuor solidos denariorum...* – a więc 2,5 łaszta zboża i 24 szelągi denarów<sup>116</sup>.

**Klasztor w Darguniu.** Po klasztorze w Darguniu w najmniej 16 dokumentach pozostały ślady przywilejów dziesięcinnych, które otrzymywali cystersi przez cały okres naszych badań od 1178 r.

We wspomnianym wyżej roku biskup zwierzyński Berno stwierdził, iż dziesięciny które przysługiwały mu z 27 wsi, podległych staremu grodowi w Darguniu, teraz z powodu przejęcia tych dóbr przez klasztor, należeć będą do opactwa<sup>117</sup>. Ustawiczne wszakże niepokoje pogranicza sprawiły, że na początku XIII w. klasztor w Darguniu stał się *...feris domicilium et spelunca latronum...* Pragnąc temu zaradzić i korzystając z objęcia tych terenów władzą polityczną Kazimierza II i zarazem granicami diecezji kamieńskiej, bp Sygwin I sprowadził tu mnichów z meklemburskiego Dobrzanu i suto obdarzył ich, trudną zapewne do wyegzekwowania przez Kamień Pomorski, miejscową dziesięciną. Nadanie obejmujące 18 miejscowości potwierdził konsens kapituły kamieńskiej<sup>118</sup>. Nadania nowych i potwierdzenie starych darowizn dziesięcinnych pochodziły od biskupów Konrada II w 1232 r.<sup>119</sup>, Konrada III w 1235 r.<sup>120</sup>, Wilhelma w 1249 r.<sup>121</sup>, Hermana w 1253 r.<sup>122</sup>. Potwierdzała to jednocześnie kapituła<sup>123</sup>, choć wydawała także osobne dyplomy o konsensie<sup>124</sup>.

Zdarzały się jednak także inne sposoby nabycia dziesięcin. Pogranicze meklemburskie, na którym funkcjonował klasztor, nie było spokojne. Spowodowało to interwencję biskupa Konrada III, który za zgodą prepozyta dymińskiego w 1239 r. zapewnił kościołowi w Levin od klasztoru darguńskiego w miejsce dotychczasowych dziesięcin stałą opłatę roczną, płatną jesienią (11.XI.) i złożoną z 6 miar pszenicy, 6 miar żyta i 8 miar owsa. Ratowano w ten sposób jednostkę organizacyjną Kościoła, znajdującą się pod patronatem darguńskim<sup>125</sup>. Sprawą tą zajął się też bp Herman w 1272 r., który wy-

<sup>115</sup> PU II 862 (1268).

<sup>116</sup> PU II 910 (1270).

<sup>117</sup> PU I 77 (1178).

<sup>118</sup> PU I 175 (1216).

<sup>119</sup> PU I 283 (1232).

<sup>120</sup> PU I 321 (1235).

<sup>121</sup> PU I 486 (1249).

<sup>122</sup> PU I 565 (1253).

<sup>123</sup> PU I 175 (1216), 283 (1232), 321 (1235), 565 (1253).

<sup>124</sup> PU II 969 (1273), 1039 (1276).

<sup>125</sup> PU I 365 (1239).

mieniony dochód potwierdził<sup>126</sup>. Innym razem w 1260 r. bp Herman na prośbę rycerza Jana Wilka (Wulpis) ze Stawna (Stovenhagen) przekazał Darguniowi dziesięcinę ze wsi Pribbenow<sup>127</sup>, co prowadzi na trop uprawnień rycerskich w tym zakresie. W latach 1269, 1272 i 1274 bp Herman potwierdził też sprzedaż dziesięciny na rzecz cystersów darguńskich. W 1269 r. chodziło o tę opłatę z trzech wsi (Karsibor i złożony z dwóch osad Gardziec) sprzedaną za cenę 100 grzywien denarów<sup>128</sup>. Potwierdzono to z uzupełnieniem o jedną wieś, należącą uprzednio do rycerza Vidaltego i kupioną odeń przez klasztor za 80 grzywien w 1272 r. W 1274 r. klasztor w Darguniu kupił od biskupa Hermana  $\frac{1}{2}$  dziesięciny z dwóch wsi za sumę 600 grzywien denarów. Biskup potwierdził jednocześnie cystersom posiadanie drugiej połowy dziesięciny ze wspomnianych wsi, nabytej uprzednio przez klasztor od Mikołaja Werle. Uwagę zwraca dysproporcja cen za dziesięciną z 1269 r. i 1274 r. Zapewne obie sprzedaże dotyczyły wartościowo nierównych dziesięcin, a w cenie z 1274 r. była też cena rezygnacji z dziesięciny, którą jakimś sposobem posiadał uprzednio Werle<sup>130</sup>. Opactwo zyskało w ten sposób ...*integram decimam*...

Uwagę zwracają jednak dwie obszerne konfirmacje dziesięcinne dla klasztoru w Darguniu, pochodzące od bpa Hermana z lat 1282 i 1288. Obie dotyczyły całości latyfundium klasztornego. Pierwsza z 1282 r. doszła do skutku po wyjątkowo drobiazgowym zbadaniu wyczerpującej dokumentacji, przedłożonej przez cystersów. Chodziło bowiem przede wszystkim o wielce interesującą biskupa dziesięcinę. Konfirmacja objęła nadania dziesięcinne otrzymane od ordynariuszy diecezji – Sygwina, Konradów i Wilhelma oraz sprzedaż dziesięcin, dokonane przez biskupa Hermana. Okazało się, że cystersi posiadali w całości dziesięcinę ze swych rozległych dóbr. Zatwierdzono ją w dyplomie w stosunku do wielu wsi i poszczególnych łańów, a więc gospodarstw chłopskich<sup>131</sup>. Druga konfirmacja z 1288 r. – również obszerna – potwierdziła opactwu dobra ziemskie, których granice określono, pełny immunitet ekonomiczny i sądowy, wszystko zaś ...*cum...integra decima*...<sup>132</sup>. W 1288 r. poświadczono też dożywotnio proboszczowi w Nehmer ...*pro ecclesiastica annona*... jedną miarę zboża od łańu z terenu parafii<sup>133</sup>.

**Klasztor cystersów w Kołbaczu.** W 1179/81 r. klasztor w Kołbaczu otrzymał od biskupa Konrada I dziesięcinę z całości obecnych i przyszłych dóbr cysterskich, płaconą zgodnie z dyplomem papieża Aleksandra III przez

<sup>126</sup> PU II 952 (1272).

<sup>127</sup> PU II 688 (1260).

<sup>128</sup> PU II 899 (1269).

<sup>129</sup> PU II 951 (1272).

<sup>130</sup> PU II 995 (1274).

<sup>131</sup> PU II 1233 (1282).

<sup>132</sup> PU III 1468 (1288).

<sup>133</sup> PU III 1475 (1288).

ludność poddańczą (*a subditis*)<sup>134</sup>. Roczniki kołbackie podkreśliły, że bp Konrad I, zmarły w 1186 r. „...*vilorum circumstantium ecclesie nostre in Colbaz decimam dedit*...”<sup>135</sup>. Podobną confirmację – za zgodą kapituły – wydał w 1236 r. bp Konrad III<sup>136</sup>, zaś w 1241 r. bp Wilhelm uzupełnił stan posiadania opactwa o dziesięcinę ze wsi Brynki<sup>137</sup>. Zatwierdzali to też papieże: Grzegorz VIII i Grzegorz IX w latach 1187 i 1247<sup>138</sup>. Pierwszy sformułował nadto zasadę, że własna praca cystersów oraz produkcja rozwijana na podstawie własnych środków klasztoru nie podlegają opodatkowaniu opłatą dziesięciną<sup>139</sup>.

W 1249 r. klasztor nadał w lenno Barnimowi I między innymi połowę dziesięciny z Dąbia<sup>140</sup>.

**Klasztor w Wierzchnie.** Szczególne zabezpieczenie materialne otrzymały benedyktynki w Wierzchnie od rugijskiego Jaromara I w 1193 r. Ksiązę darował im daninę oraczy w całym państwie (ziemie: rugijska, ostrożeńska, bukowska, międzyrzecka, groźwińska, sitneńska, trzebudzicka, bardzka, łosicka) w wysokości miary zboża i jednego denara od gospodarstwa oraz dwóch denarów od nierolników. Samą wyspę Rugię zobowiązał również do dostarczania wozu drewna, 1/2 wozu siana, 2 snopów owsa, 5 jaj – najprawdopodobniej także od jakiejś jednostki gospodarczej (może gospodarstwa chłopskiego), zapewne corocznie. Sformułowania dyplomu w zakresie treści, formy i trudności interpretacyjnych zdają się być podobne do bulli wolińskiej z 1140 r.<sup>142</sup>. Była to chyba forma biskupownicy, płatnej jednak do rąk klasztoru, a nie biskupa. Znamienne, że dysponował nią książę. W 1239 r. Warcisław III i żona komornika Dobiesława przekazali klasztorowi kościół w Hohenhoker, który należał do Dobiesława (pewnie zmarłego). Wśród przekazywanych posiadłości znalazła się też połowa dziesięciny, którą ww. miały ...*a domino episcopo cominensi jure... pheodali*..., z wyjątkiem 25 łanów, płacących ww. zakonnikom tylko 1/3 dziesięciny<sup>143</sup>.

W 1251 r. bp Wilhelm potwierdził benedyktynekom dawniej już posiadane dziesięciny z dziewięciu wsi, wśród których znalazła się też *Cladessowe* (Klatzow)<sup>144</sup>.

---

<sup>134</sup> PU I 80 (1179/81), 78 (1178), O klasztorze w Kołbaczu vide monografia: H. Chłopotka, *Powstanie i rozwój wielkiej własności ziemskiej opactwa cystersów w Kołbaczu w XII–XIV w.* Prace Kom. Hist. PTPN, t. XVII, z. 2, Poznań 1953.

<sup>135</sup> PU I 100.

<sup>136</sup> PU I 331 (1236).

<sup>137</sup> PU I 535 (1251).

<sup>138</sup> PU I 110 (1287), 344 (1237).

<sup>139</sup> PU I 110 (1287).

<sup>140</sup> PU I 494 (1249).

<sup>141</sup> PU I 123 (1193).

<sup>142</sup> PU I 130 (1140).

<sup>143</sup> PU I 368 (1239).

<sup>144</sup> PU I 532 (1251).

W 1255 r. bp Herman przekazał klasztorowi w Wierzchnie kaplicę w Schönfeld z dobrami, uprawniając go do pobierania w niektórych pełnej w innych zmniejszonej do połowy dziesięciny<sup>145</sup>. Potwierdził to papież Aleksander IV w 1257 r. zastrzegając w zakresie dziesięcin władzę papieską, uprawnienia biskupa diecezjalnego i postanowienia soboru powszechnego<sup>146</sup>. W 1273 r. stan posiadania benedyktynów uzupełnił bp Herman dziesięciną z 6 łanów we Flamendorf<sup>147</sup>. Generalna konfirmacja oraz nadanie klasztorowi kościoła w Kartlowie wydana została przez biskupa Hermana w 1279 r. Poświadczono consensus kapituły kamieńskiej. Wśród wyliczanych dóbr znajdowały się *Cladessowe* (Klatzow?) i Kartlow. W zakresie dziesięcin w dyplomie odnotowano pełną dziesięcinę z 14 wsi oraz zredukowaną do połowy na szeregu łanach w różnych miejscowościach klasztornych. W 7 wsiach, klasztor pobierał dziesięcinę z określonej liczby łanów, co pozwala przypuszczać, że z pozostałych przysługiwała innemu podmiotowi<sup>148</sup>.

**Klasztor w Białymbuku.** W 1208 roku biskup kamieński Sygwin nadał klasztorowi w Białymbuku dziesięcinę z ziemi trzebiatowskiej. Nadanie nie objęło kilku wsi, zobowiązanych do płacenia innym podmiotom i jednej wsi biskupiej<sup>149</sup>. Potwierdził to papież Honoriusz III w 1217 r.<sup>150</sup>. Za trzy wsie klasztorne w kołobrzesckim, oddane biskupowi Hermanowi, otrzymali zakonnicy od niego w 1252 r. wieś Mielno Pyrzyckie z 82 łanami wolnymi od dziesięcin. Poświadczono zgodę kapituły kamieńskiej. W 1270 r. Barnim I potwierdził klasztorowi umowę z Przybysławem, dzięki której za 300 grzywien opactwo nabyło różne posiadłości (jezioro Niflose, odcinek Regi i wieś rybacką). Dokument zastrzegł dla biskupa kamieńskiego dziesiątą, a dla wikaariusza kamieńskiego dziewiątą denar od łodzi, przywożących śledzie dla zakonników. Opłaty wymierzano od ilości wioseł, nie zaś ryb<sup>151</sup>.

**Klasztor w Słupie nad Pianą.** Nadanie dziesięcin otrzymał klasztor w Słupie od bpa Sygwina w 1214 r. Objęło ono dwie wsie we wkrzańskim, jedną w kołobrzesckim, pięć wsi i pustkowie w chockowskim dwie w międzyrzeckim i jedną w sitneńskim<sup>152</sup>. Potwierdził to w generalnej konfirmacji bp Konrad II w 1233 roku, dodając jedynie o pochodzeniu nadań dziesięcinnych od biskupa Wojciecha oraz podkreślając zgodę kapituły kamieńskiej z czasów Wojciecha i własnej<sup>153</sup>. W tymże roku zakonnicy otrzymali drugi

<sup>145</sup> PU II 613 (1255).

<sup>146</sup> PU II 639 (1257). Nadto H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. I–II, Stettin 1924. Tutaj Bd. II, s. 789.

<sup>147</sup> PU II 967 (1273).

<sup>148</sup> PU II 1131 (1279).

<sup>149</sup> PU I 147 (1208).

<sup>150</sup> PU I 178 (1217).

<sup>151</sup> PU II 916 (1270) *...decimo etiam denario episcopi exempto et nono spectante ad vicariam ecclesie caminensis, qui de remis nauium de mari allec educendum persoluentur...* . Drugie wykonanie ww. dyplomu, zdaniem wydawców PU okazuje się fałszywe. Nie zawiera ww. zastrzeżeń (PU 917 z r.1270).

<sup>152</sup> PU I 161 (1214).

<sup>153</sup> PU I 289 (1233).

jeszcze dyplom konfirmujący, w którym jednak biskup dodał nadto dziesięcinę z dwóch wsi, położonych w kasztelanii sitneńskiej<sup>154</sup>. Obie wsie określano mianem „*campus*”, co pozwala widzieć w nich pustkowie. Trzeci z kolei dokument bpa Konrada II, pochodzący z tego samego roku dołożył zakonnikom jeszcze jedno *campus* w ziemi chockowskiej z prawem do dziesięcin<sup>155</sup>. W 1337 r. bp Konrad III zatwierdził dobra i prawa klasztoru oraz darował dziesięcinę ze wsi Lupen (dla uczczenia pamięci swego brata Jaksy)<sup>156</sup>. Podkreślono konsens kapituły.

**Klasztor w Arendsee.** W 1219 r. bp Konrad II potwierdził, że ze wsi Wargentín, należącej do klasztoru w Arendsee, dziesięcinę pobierać będzie właściwy proboszcz.

**Katedra lubecka** (tzw. *ecclesia maior*), otrzymała najpóźniej w 1228 r. od biskupa Konrada dziesięcinę z dwóch wsi, co potwierdziła kapituła kamieńska<sup>158</sup>. W 1229 r. dał temu wyraz sam bp Konrad II, dodając że wspomniane wsie położone były w ziemi chockowskiej<sup>159</sup>.

**Kościół św. Michała Archaniola w Bukowie na Uznamiu.** Konfirmacja biskupa Konrada II przyznała w 1230 r. kościołowi w Bukowie dziesięcinę z dóbr położonych na wyspie Uznam, a przekazanych już pierwszemu, tamtejszemu duchownemu przez Barnima I i jego matkę Mirosławę. Wśród świadków dyplomu odnajdujemy tzw. *despensator decimarum*, którym był ksiądz Albert<sup>160</sup>.

**Klasztor w Dobrzanie.** Klasztor w Dobrzanie otrzymywał nadania dziesięcinne z reguły od niepomorskich fundatorów. W 1230 i 1232 r. odnajdujemy konfirmacje i nadania pochodzące od biskupa zwierzńskiego Brunwarda, czy księcia rugijskiego Wisława I w 1242 r.<sup>161</sup>

Z biskupów kamieńskich tylko Konrad III w 1235 r. i Herman w 1280 roku przekazywali opactwu dziesięciny – pierwszy w drodze nadania z 3 wsi, które uprzednio cystersi otrzymali od Wacława III w ziemi łosickiej, drugi przy okazji sprzedaży wsi Bork za 240 grzywien denarów<sup>162</sup>.

Pozostałe dwa dokumenty z 1269 r. dotyczą uposażenia parafii w Dobrzanie. Rokowania toczone w tej sprawie między Barnimem I a biskupem Hermanem, doprowadziły do dwóch nieco różniących się regulacji. Pierwsza, powołująca się na *consuetudo* i tzw. *...ius...sacerdotis...* stanowiła, że proboszcz miał będzie we wsi parafialnej (Dobrzan) 3 łany (równowartość 3 gospodarstw) oraz po szeflu zboża i po jednym denarze z każdego łanu wiejskie-

<sup>154</sup> PU I 290 (1233).

<sup>155</sup> PU I 291 (1233).

<sup>156</sup> PU I 346 (1237).

<sup>157</sup> PU I 194 (1219).

<sup>158</sup> PU I 252 (1228).

<sup>159</sup> PU I 254 (1229).

<sup>160</sup> PU I 268 (1230).

<sup>161</sup> PU I 271 (1230), 285 (1232), 340 (1237), 400 (1242).

<sup>162</sup> PU I 310 (1235); II 1154 (1280).

go, zaś zamiast dziesięciny 4 wisple zboża z czterech specjalnie wyznaczonych łąnów, to jest gospodarstw chłopskich<sup>163</sup>. W następnej ugodzie Barnima I z biskupem Hermanem, zawartej *...de prudentorum atque fidelium nostrorum consilio...* przyjęto prostszą i sprawiedliwszą dla płatników, bo równą, regulację. Z powołaniem się na *...terre consuetudo...* przyjęto, że proboszcz będzie miał 4 wolne łąny, świadczące wyłącznie na jego potrzeby. Z tytułu jednak przynależności do parafii (korzystanie z sakramentów) wsie Dobrzan i Lyneke powinny świadczyć dziesięcinę dla proboszcza w wysokości szefla zboża i jednego denara od łąnu, to jest od gospodarstwa<sup>164</sup>. Było to istotnie prostsze i możliwe do przyjęcia przez zainteresowanych.

**Joannici.** Joannici byli zwolnieni od dziesięcin w skali całego Kościoła katolickiego. Lokalnie jednak biskupi czescy, morawscy, polscy i pomorscy tym się nie przejmowali i wymagali płacenia. W 1230 r. papież Grzegorz IX wystosował pismo do ww. hierarchów, w którym ze zdziwieniem i poruszeniem stwierdził, że dochodzą do niego wieści o egzekwowaniu dziesięciny od joannitów i o grożeniu opornym nawet karą ekskomuniki. Dokument zawiera kategoryczny zakaz tego rodzaju praktyk<sup>165</sup>.

**Klasztor w Nowopolu.** Klasztor dysponuje dwoma zachodniopomorskimi dokumentami – biskupa zwierzyńskiego Brunwarda z 1231 r.<sup>166</sup> i księcia rugijskiego Wiśława I z 1242 r.<sup>167</sup>. W obu dyplomach klasztor otrzymał prawo do poboru dziesięcin. W 1242 r. tzw. małą i dużą dziesięcinę, przekazywaną opactwu, określono mianem książęcej.

**Klasztor w Paarstein.** Bullą *Cum a nobis* Grzegorz IX zatwierdził w 1233 roku klasztorowi w Paarstein wieś Barsdin, nadaną wraz z dziesięciną przez biskupa kamieńskiego<sup>168</sup>.

**Klasztor Michaelstein.** W 1233 r. bp kamieński Konrad III zatwierdził klasztorowi Michaelstein z diecezji hawelberskiej dziesięcinę we wsi Resin, położonej na pustkowiach *Bisdede*. *Solicitude* ta należała do diecezji kamieńskiej i wraz z dziesięciną była objęta lennem w ręku książąt roztockich Mikołaja i Henryka, którzy ww. wieś przekazali zakonnikom, co zatwierdził bp kamieński, jako senior<sup>169</sup>. Zgoda kapituły została poświadczona.

**Templariusze.** Zakony rycerskie lokowano zwykle na obszarach pogranicznych z myślą wykorzystania ich do obrony przed wrogiem zewnętrznym. W 1235 r. otrzymali oni dziesięcinę z 200 łąnów nad rzeczką Rurką i z 200 łąnów nad Myślą. Były to pustkowia w okolicach Kinic i Cedyni. O podobnych posiadłościach w rejonie Bani słyszymy w 1247 r.<sup>170</sup>. Posiadanie dzie-

<sup>163</sup> PU II 890 (1269).

<sup>164</sup> PU II 901 (1269).

<sup>165</sup> PU I 269 (1230).

<sup>166</sup> PU I 278 (1231).

<sup>167</sup> PU I 399 (1242).

<sup>168</sup> PU I 297 (1233).

<sup>169</sup> PU I 301 (1233).

<sup>170</sup> PU I 310 (1235), 455 (1247).



sięcin przez templariuszy podkreślał w bullach z 1247 i 1249 roku papież Innocenty IV, zauważając iż jest to także decyzja soborowa<sup>171</sup>. Biskup lubuski Henryk w 1235 roku zastrzegł jednak w stosunku do pustkowi nad Rurką i Myśłą, gdyby zostały skolonizowane, obowiązek płacenia dwóch miar zboża na rzecz Kościoła lubuskiego z każdego łanu oraz zachowanie obowiązków wynikających z *ius episcopale* i *ius sinodale*<sup>172</sup>.

W 1261 r. biskup Herman reformował dziesięcinę z obszaru 700 łanów templariuszowskich w ziemi dobrskiej, znajdującej się już wtedy pod władzą brandenburską<sup>173</sup>. Zaznaczył najpierw że w dochodach z dziesięcin partycypuje po połowie ordynariusz i kapituła. Płaci się dziesięcinę albo wprost biskupowi albo jego prokuratorom, ulokowanym w określonych miejscach na zobowiązanym obszarze. Ustanowiono tzw. *decima constituta*, wynoszącą od skolonizowanego łanu (lecz po upływie zwyczajowego okresu wolnizny) i od łanów uprawianych przez Słowian, rocznie 4 szefle (modii) zboża (1 pszenicy, 1 żyta, 1 owsa, 1 jęczmienia), co konsumowało tzw. dziesięcinę grunтовую i osobistą. Od opłaty zwolniono te grunty, które templariusze uprawiali własnym sprzężajem, o ile nie przekraczały 100 łanów. We wsiach 60-łanowych biskup zarezerwował 4 łany dla proboszcza. W razie braku plonów z niektórych łanów godził się aby – bez nadużyć – płaciły te, które plonowały dobrze. Przrzekł też nie puszczać dochodów dziesięcinnych w lenne ręce obce. Terminowa zapłata w stosownym miejscu, właściwemu prokuratorowi zwalniała zobowiązanych od tego corocznego ciężaru.

W 1285 r. templariusze otrzymali dalszą ulgę dziesięciną. Obowiązek dziesięcinny z ogółu ich dóbr określono na sumę 49 grzywien, 13 szelągów i 4 denary liczonej monety brandenburskiej. Do biskupa kamieńskiego z tej kwoty należało 38 grzywien. Reszta to jest 11 grzywien, 13 szelągów i 4 denary przyznana została kapitule kamieńskiej. Zakonników zobowiązano do płacenia *...sine contradictione et difficultate...* corocznie i polecono, aby za natchnieniem Bożym i stosownie do możliwości – za otrzymane ulgi – zwiększyli jałmużnę dla ubogich<sup>175</sup>.

**Kapituła w Güstrow.** Problematyki dziesięcin dotyczą trzy dokumenty – dwa biskupa Konrada III z 1235 r., jeden biskupa Hermana z 1255 roku.

Z aktów Konrada III z 1235 r. dowiadujemy się o pewnych trudnościach natury ustrojowo-organizacyjnej, jakie miał ordynariusz kamieński w odległym Güstrowie i które załatwiał z pomocą nadań dziesięcinnych. Kapituła otrzymała najpierw dziesięcinę z 40 łanów, aby w jej skład wprowadzony został Albert, człowiek biskupa kamieńskiego, dla którego ww. nadanie stanowić miało prebendę. Za uległość w tej dziedzinie kapituła otrzymała dziesię-

<sup>171</sup> PU I 455 (1247), 496 (1249), 497 (1249).

<sup>172</sup> PU I 310 (1235).

<sup>173</sup> PU II 696 (1261) i J. Walachowicz, *Geneza...*s. 33–34.

<sup>174</sup> PU II 696 (1261).

<sup>175</sup> PU II 1352 (1285).

cinę z dalszych 20 łanów dla wspólnego użytku. Biskup nie zapomniał o zobowiązaniu kanoników do oboediencji i rewerencji względem dziekana kapituły i to *...more cominensis ecclesie....* Po śmierci lub ustąpieniu aktualnego dziekana Teodoryka, kapituła miała ordynariuszowi przedstawić kandydata na stanowisko dziekana do akceptacji, który jako archidiakon rządził będzie pustkowień Bisdede, które biskup niniejszym przekazuje kapitule. Konrad III doprowadził też do zgody kapituły z aktualnym dziekanem a sprawie tzw. małej dziesięciny (*minuta decima*) i daniny chleba i jaj. Przysługiwać one będą członkom kapituły<sup>176</sup>. Biskup nadto przekazał kapitule dziesięcinę z 63 łanów, położonych w różnych miejscowościach ziemi czerepnieńskiej z przeznaczeniem na: prebendy specjalnie tworzone (z 40 łanów), jednak główne prebendy (z 20 łanów), komemoracje biskupa fundatora (z 3 łanów). Kapituła otrzymała też archidiakoniat Bisdede *...cum cura animarum...* Po śmierci lub rezygnacji Teodoryka, który go aktualnie sprawuje, kapituła wybierze kandydata na ten urząd, i przedstawi go ordynariuszowi do zatwierdzenia. Konfirmował to bp Herman w 1255 r.<sup>178</sup>.

**Klasztor w Eldenie.** Klasztor w Eldenie posiadał swe dobra z dziesięcinami, których nie musiał oddawać biskupowi. Poświadczył to bp Konrad III w 1241 r. w odniesieniu do czterech wsi podgryfickich<sup>179</sup>, zaś bp Wilhelm w 1280 r. w nadaniu szczegółowym<sup>180</sup> i w generalnej konfirmacji<sup>181</sup>. Jest to zgodne z bullą *Raligiosam vitam eligentibus*, wydaną przez Innocentego IV w 1250 r., który – także autorytetem papieskim i soboru powszechnego – potwierdził ogólne zwolnienie Eldeny od dziesięcin ze starych i nowych gruntów (*novalia*), o ile własnoręcznie i na własne ryzyko były uprawiane. Dziesięcina nie obciążała też pierwszych siewów, produkcji pasz i rybołówstwa<sup>182</sup>.

Nadania z dziesięciną odnotować też można w dyplomach Warcisława III z lat 1249<sup>183</sup> i 1251<sup>184</sup>.

Nie oznaczało to jednak egzymowania cystersów eldeńskich od wszelkich ciężarów diecezjalnych. Już w 1241 r. kapituła kamieńska zastrzegła tzw. **dziesięcinę parafialną** z Darsekowa, położonego pod Gryfią, na rzecz proboszcza w Chockowie. Wynosiła ona rocznie 4 miary trzebudzickie zboża (2 żyta i po 1 jęczmienia i owsa)<sup>185</sup>. W 1280 r. bp Herman wydał dla klasztoru

<sup>176</sup> PU I 319 (1235).

<sup>177</sup> PU I 320 (1235).

<sup>178</sup> PU II 614 (1255).

<sup>179</sup> PU I 383 (1241), 384 (1241).

<sup>180</sup> PU II 1187 (1280). Nadto o klasztorze w Eldenie vide monografia: T. Pyl, *Geschichte des Cistercienserklosters Eldena im Zusammenhange mit der Stadt und Universität Greifswald*. Vereinschrift der Rügisch-Pommersche Geschichte und Altertumskunde in Stralsund und Greifswald, Greifswald 1880–1881.

<sup>181</sup> PU II 1172 (1280).

<sup>182</sup> PU I 523 (1250).

<sup>183</sup> PU I 499 (1249).

<sup>184</sup> PU I 538 (1251).

<sup>185</sup> PU I 395 (1241).

w Eldenie obszerną w konfirmację, w której potwierdził mu dziesięcinę **grun-tową** (*predialis*), **osobową** (*personalis*), **małą** (*dimidia*) i **dużą** (*integra*) – płaconą od **miejsca**, gdzie znajdował się klasztor (*loci*), od poszczególnych **wsi i grangii** klasztornych, młynów itp. Sobie jednak zastrzegł coroczny dochód solny 7 łasztów (*Last, pondera*) z salin klasztornych<sup>186</sup>.

W dokumentach klasztoru z Eldeny widać też rycerzy, występujących zresztą w różnych rolach, jako: uprzedni posiadacze dóbr i ewentualnie dziesięcin – Jan Apeldoren w 1151 r.<sup>187</sup>, wynagradzający za szkody, uczynione przez innych – Jan Jaksa z Chockowa z powodu Henryka Behra i Fryderyka Ostena w 1249 r.<sup>188</sup>; strony spór wiodące – Detlew Gadebusch i jego brat, jako panowie na Łosicach<sup>189</sup>.

**Klasztor w Żukowie.** Z dóbr w kasztelanii białogardzkiej otrzymał klasztor w Żukowie w 1245 r. dziesięcinę od biskupa kujawskiego Michała. Miejscowości, o które chodzi w dyplomie, położone były w okolicy Lęborka. Nadanie dokonane zostało za radą właściwej kapituły<sup>190</sup>.

**Klasztor w Lehninie (Chorinie).** Z nadania biskupa Wilhelma z lat 1247/1248 posiadał klasztor w Lehninie dziesięcinę z 250 łanów w ziemi cedyńskiej<sup>191</sup>. Poświadczono *consensus i approbatio* kapituły. Zatwierdził ją dla 120 łanów klasztornych w 1270 r. biskup Herman słowami: *ius de consensu nostro et consensu capituli Leninensis claustro... decimam C. et XX mansorum... confirmamus...*<sup>192</sup> Zakonnicy mieli też dziesięciny od biskupa brandenburskiego, o czym zawiadamiał biskupa w Kamieniu Pomorskim kardynał legat Guido, który zainteresowanym je zatwierdził w 1265 roku<sup>193</sup>.

**Klasztor w Schönbek.** Z nadania biskupa kamieńskiego Wilhelma w 1248 r. otrzymał klasztor w Schönbeck dziesięcinę z dwóch wsi i 10 łanów, położonych w dwóch innych miejscowościach<sup>194</sup>.

**Kościół w Lewin.** Od dawna posiadanie dziesięciny zatwierdził kościołowi w Lewin w 1248 r. bp Wilhelm. Uprawniony posiadał zarówno pełną dziesięcinę, jak i w szeregu miejscowościach połowę tej opłaty (*medietas decime*)<sup>195</sup>. Konsekrując kościół w 1256 r. bp Herman zatwierdził mu dziesięcinę z pięciu wsi<sup>196</sup>.

**Kościół w Behrenhof.** Na 1249 rok przypadło rozstrzygnięcie sporu dziesięcinnego pomiędzy rycerzami Behrami a proboszczem z Behrenhof, wyda-

<sup>186</sup> PU II 1171 (1280), 1187 (1180).

<sup>187</sup> PU I 588 (1251).

<sup>188</sup> PU I 491 (1249).

<sup>189</sup> PU I 500 (1249).

<sup>190</sup> PU I 436 (1245).

<sup>191</sup> PU I 458 (1247/48).

<sup>192</sup> PU II 915 (1270).

<sup>193</sup> PU II 769 (1265).

<sup>194</sup> PU I 464 (1248).

<sup>195</sup> PU I 474 (1248).

<sup>196</sup> PU II 627 (1260).

ne przez biskupa kamieńskiego Wilhelma. Spór dotyczył dziesięcin z dwóch wsi: *Buztop i Camin*. Tekst dokumentu nie jest kompletny. Według orzeczenia, proboszcz i jego kanoniczni następcy otrzymywać mieli po cztery miary (*punt*) zboża i owsa rocznie, co wyczerpywało obowiązek dziesięcinny. Świadczenia te mogły – jakoby – ulec modyfikacji, przybierając najprawdopodobniej postać daniny z czterech zbóż, po dwie miary z każdego. Może nawet mogły mieć postać odrobku ale za zgodą uprawnionego. Oznaczono też miejsce świadczenia – *in curia*, co mogło oznaczać plebanię lub zabudowania parafialne proboszcza<sup>197</sup>.

**Kościół w Kartlowie.** Parafia św. Jana Chrzciciela w Kartlowie składała się ze siedmiu wsi o rozmaitej skali obowiązków dziesięcinnych na rzecz plebana. Sprawę tę uregulował biskup kamieński Wilhelm w dokumencie z 1249/1250 r. Wprowadził mianowicie daninę  $\frac{1}{2}$  miary z każdego łanu, za wyjątkiem trzech łanów w samym Kartlowie, oddawaną corocznie. W stosunku do trzech wsi (*Smarzowe, Cruowe i Kartlowo*) utrzymywał połowę dziesięciny. W dyplomie zauważono, iż świadczenia takie *...de iure...* należą się proboszczowi<sup>198</sup>. Kościół z dobrami i dziesięciną przeszedł w 1279 r. w ręce benedyktynek z Wierzchna<sup>199</sup>.

**Klasztor w Bukowie.** W 1250 r. możny słowiański stolnik Stefan przekazał klasztorowi kościół w Niemicy, nad którym miał patronat, z dziesięciną z całej wymienionej wsi<sup>200</sup>. W 1253 r. otrzymali cystersi bukowscy od biskupa Hermana dziesięcinę z 300 łanów<sup>201</sup>, co potwierdzono i rozszerzono na nowe grunty w latach 1262 i 1278<sup>202</sup>. W dokumencie z 1262 r. znalazł się zagadkowy zwrot, według którego klasztor miał eksploatować *...decimam tam in spiritualibus, quam in mundanis rebus cum omni iure...*<sup>203</sup>. Mogło to oznaczać prawo do gospodarowania tym dochodem zarówno na duchowne, jak i na świeckie potrzeby zgromadzenia. W 1288 r. dokonano zamiany gruntów między biskupem Hermanem a opatem burowskim. Klasztor za ustąpione ziemie uzyskane kiedyś od rycerza Borka w okolicy Kurowa nabył wieś Malchowo w ziemi sławieńskiej z dziesięciną z 60 łanów. Gdyby grunty w Malchowie okazały się rozleglejsze o 4 do 6 łanów otrzymywało je opactwo wraz z dziesięciną z nadania biskupiego<sup>204</sup>.

**Klasztor cysterek w Szczecinie.** W 1251 r. Barnim I (a nie biskup) nadał cysterkom w Szczecinie wieś *...cum decima et omni iure...*<sup>205</sup>. W 1255 r. bp Herman przekazał im *...decimas mansorum ac uillarum...* w 13 miejscowo-

<sup>197</sup> PU I 490 (1249).

<sup>198</sup> PU I 493 (1249/1250).

<sup>199</sup> PU II 1131 (1279).

<sup>200</sup> PU I 520 (1250).

<sup>201</sup> PU I 574 (1253).

<sup>202</sup> PU II 714 (1262), 1098 (1278), 1104 (1278), 1108 (1278).

<sup>203</sup> PU II 714 (1262).

<sup>204</sup> PU III 1455 (1288).

<sup>205</sup> PU I 543 (1251).

ściach<sup>206</sup>. w 1267 r. dodał następną wieś, a w 1268 r. dalszą z pełnymi dziesięcinami<sup>207</sup>. W 1288 r. cysterki otrzymały patronat nad kościołem w Wolińcu, otrzymanym od księcia Bogusława IV. Dobra kościelne przekazane im zostały *...cum...decimis...*<sup>208</sup>. Ustępując zaś szczecińskiemu kościołowi NMP, tzw.: *...nudum ius patronatus...* nad kościołem św. Piotra w Szczecinie, zatrzymały sobie wszelkie prawa dziesięcinne<sup>209</sup>.

Generalną konfirmację posiadanych dziesięcin otrzymał klasztor od biskupa Hermana w 1283 r. Objęła ona łącznie 484 łany w 15 wsiach<sup>210</sup>.

**Kościół w Sitnie.** W 1257 r. bp Herman przyznał kościołowi w Sitnie dziesięcinę z 5 wsi<sup>211</sup>. W tymże roku rozstrzygnął też spór z Salzweldami po myśli Kościoła, przyznając mu *...reddere unicuique, quod est eum...* dziesięcinę z półwyspu Lipa<sup>212</sup>.

**Kościół św. Piotra w Szczecinie.** Kolegiata 12-kanoników przy kościele św. Piotra w Szczecinie, ufundowana w 1261 r. przez Barnima I otrzymała m. in. jako uposażenie kościół w Pieńkuniu z dziesięciną<sup>213</sup>.

**Kolegiata kołobrzaska.** Zamiany wsi z lat 1266 i 1280 z biskupem Hermanem<sup>214</sup> oraz potwierdzenie zapewne rycerskiego nadania z 1280 r.<sup>215</sup>, otrzymywała kolegiata zawsze razem z dziesięciną. W generalny sposób w stosunku do wszystkich dóbr kolegiackich zatwierdził to ordynariusz w 1276 r.<sup>216</sup>.

W 1274 r. opat darguński Jan przekazał kolegiacie 3 łany z połową dochodów sądowych ze wsi<sup>217</sup>. Nieżyn w zamian za połowę dziesięcin z tejże wsi. Może to jakoś określać wartość dziesięciny w obrocie.

W 1278 i w 1288 r. zastrzegł bp Herman dla kościoła kołobrzeskiego dziesięciny ze wsi Jazy (należała zapewne do benedyktynek kołobrzeskich)<sup>218</sup>.

Bp Herman zwolnił saliny kołobrzeskie (*tugurium salis*) kanonika kolegiaty kołobrzeskiej Günthera od wszelkich ciężarów na rzecz biskupa *...ab omni exactione...* Kanonik i tak dziesięciny płacić nie mógł, gdyż był jej adresatem<sup>219</sup>.

**Kościół NMP w Szczecinie.** Za zgodą kapituły nadał bp Herman w 1267 r. kościołowi mariackiemu w Szczecinie dziesięcinę z 3 wsi (łącznie 146 łanów)<sup>220</sup>. Dla altarii św. Jana Chrzciciela przeznaczono z fundacji Bagmihlów

<sup>206</sup> PU II 609 (1255).

<sup>207</sup> PU II 828 (1267), 859 (1268).

<sup>208</sup> PU III 1452 (1288).

<sup>209</sup> PU II 866 (1268).

<sup>210</sup> PU II 1256 (1283).

<sup>211</sup> PU III 642a (1257).

<sup>212</sup> PU II 643 (1257).

<sup>213</sup> PU II 698 (1261).

<sup>214</sup> PU II 803 (1266), 1155 (1280).

<sup>215</sup> PU II I 172 (1280).

<sup>216</sup> PU II 1028 (1276).

<sup>217</sup> PU II 997 (1274).

<sup>218</sup> PU II 1109 (1278); III 1471 (1288).

<sup>219</sup> PU II 607 (1255).

<sup>220</sup> PU II 829 (1267).

w 1280 r. m.in. dziesięciny z 4 łanów. Podobnie tutejszą wikarię uposażył sołtys szczeciński Henryk Barvot w 1285 r. Oba nadania potwierdził bp Herman<sup>221</sup>. W 1280 r. zatwierdził on także przekazanie przez kościół NMP w Szczecinie klasztorowi w Gardźcu dziesięciny ściąganej z 1 wsi słowiańskiej, położonej w pobliżu grodu (...*decimem Slavicalis uille, arte castrum Gardiz...*)<sup>222</sup>.

W 1270 r. bp Herman wraz z kapitułą potwierdzili posiadanie przez kanoników kamieńskich dziesięcin z 20 łanów, które nabyli od Jana Rahmela<sup>223</sup>.

**Kościół w Niemicy.** W 1267 r. kościół w Niemicy otrzymał od biskupa Hermana dziesięcinę ze wsi Niemicy i Bartlin<sup>224</sup>.

**Kościół w Lubece.** Za 510 grzywien lubeckich kościół w Lubece nabył od Jana Rahmela 20-łanową wieś w ziemi sitneńskiej. W 1269 r. zatwierdził to Barnim I dodając, że ma ona ...*esse libera...ab omni eciam decimacione et iure ad episcopatum et Caminensem eclesiam vel ad nos [pleno iure] pertinente...*<sup>225</sup>. Kompletność egzempcji nie mogła być większa.

**Kapituła kamieńska.** W 1270 r. bp Herman zatwierdził kapitule kupno 20 łanów we wsi Ramesowe, które nabyła od rycerza Jana Rahmela. Ordynariusz zwolnił nadto te łany od dziesięciny<sup>226</sup>.

**Kościół w Ostroźnie.** Konsekracja Kościoła w Ostroźnie w 1271 r. stworzyła okazję dla biskupa Hermana do bliższego określenia uposażenia parafialnego. Z siedmiu miejscowości, stanowiących razem według dyplomu 6,5 wsi, a więc prawdopodobnie około 210 łanów parafia otrzymywała dziesięcinę. Osadnicy na prawie niemieckim płacili tylko jej połowę, na słowiańskim zaś całość obowiązków dziesięcinnych<sup>227</sup>.

**Klasztor w Reinfeldzie.** W 1274 r. bp Herman nadał staraniem rycerza Fryderyka Vossa połowę dziesięciny z 44 łanów ze wsi Sülten koło Stawna. Może to oznaczać, że wieś rządziła się prawem niemieckim<sup>228</sup>.

**Klasztor żeński w Koszalinie.** W 1277, 1278 i w 1279 r. zakładając klasztor w Koszalinie bp Herman uposażył go pełną dziesięciną (*integra decima*) z dwóch wsi<sup>229</sup>. W 1283 r. nastąpiło rozszerzenie praw do poboru dziesięcin przez zakonnice od mieszkańców wsi Rokosowo, zakupionej od Dietricha z Białogardu. Zatwierdził to bp Herman i akceptowała kapituła. Samą dziesięcinę określono mianem większej i mniejszej (...*cum maiori decima et mi-*

<sup>221</sup> PU II 1163 (1280), 1337 (1285).

<sup>222</sup> PU II 1166 (1280).

<sup>223</sup> PU II 911 (1270).

<sup>224</sup> PU II 852 (1267).

<sup>225</sup> PU II 894 (1269).

<sup>226</sup> PU II 911(1270). Nadto R. Marciniak, *Dobra kapituły kamieńskiej do połowy XV w. Studium z dziejów społecznych gospodarstwa feudalnego*, Szczecińskie Tow. Nauk., t. XVII, Szczecin 1970, ss. 162. Rec. J. Walachowicz, CPH t. XXIV, z. 2, s. 240–244, 1972.

<sup>227</sup> PU II 945 (1271).

<sup>228</sup> PU II 1004 (1274).

<sup>229</sup> PU II 1050 (1277), 1097 (1278), 1146 (1279).

nuta...), co wiąże się zapewne z obowiązującym tam prawem niemieckim i słowiańskim<sup>230</sup>.

W 1284 r. bp Herman zatwierdził układ zawarty przez kapitułę kamieńską z klasztorem. Określono w nim obowiązki zakonnic świadczenia przez pierwsze 3 lata na rzecz kanoników sumy 10 grzywien w miejsce 14 grzywien<sup>231</sup>. Była to może ulga w okresie, przeznaczonym na zagospodarowanie się.

**Klasztor benedyktynek w Kołobrzegu.** Prawo pobierania dziesięcin ze swych dóbr otrzymały benedyktynki kołobrzeskie od biskupa Hermana w 1277 roku<sup>232</sup>, ale w 1278 i 1288 r. biskup zastrzegł na rzecz Kościoła kołobrzeskiego prawa dziesięcinne ze wsi Jazy<sup>233</sup>.

**Klasztor żeński w Gardźcu.** Dziesięcina z podgrodowej wobec Gardźca wsi słowiańskiej, należała od 1280 r. z nadania kościoła mariackiego w Szczecinie do żeńskiego klasztoru w Gardźcu, co zatwierdził bp Herman<sup>234</sup>.

**Klasztor cysterek w Iwniaku.** Konfirmacja klasztoru w Iwniaku, wydana w 1283 r. przez biskupa Hermana, poświęcona została w znacznej części dziesięcinie. Cysterkom potwierdzono prawo do poboru dziesięcin bezpośrednio z 15 wsi na obszarze 190,5 łanów oraz pośrednio przez przyznanie im dwóch kościołów filialnych o charakterze parafialnym z patronatem i dziesięciną łącznie z 7 wsi o powierzchni 41,5 łanów. Była to zawsze *integra decima*. Dokument wydano *de consensu nostri capituli* i w obecności wielu jej członków<sup>235</sup>.

W sumie nadania i zwolnienia dziesięcinne odnalezione zostały w ręku 38 instytucji kościelnych. Okazały się z reguły dyspozycjami biskupimi a ich przedmiotem była zasadniczo cała dziesięcina z określonych wsi.

**b. Budowa władztwa biskupiego.** Sytuacja biskupstwa zmieniła się w dniu 24 kwietnia 1240 r.<sup>236</sup>. Biskup Konrad III zgodził się wtedy *...de pleno sui consensu capituli...* na zmianę swoich dochodów. Zawarto uroczyste umowę lenną, w której Barnim I *...ab altare sancti Johannis baptiste, reliquias manibus tenens...* wziął *...in verum...feodum et legale* dziesięcinę z 1800 łanów, położonych na ziemiach: przeczławskiej (740 łanów), pieńkuńskiej (510 łanów), szczecińskiej (150 łanów), pyrzyckiej (300 łanów) i uznamskiej (100 łanów). Umowa objęła również pustkowia na obszarze ziem cedyńskiej, pyrzyckiej, przeczławskiej, pieńkuńskiej i szczecińskiej. Nowi osadnicy płacić mieli panującemu po 2 miary zboża i tzw. małą dziesięcinę (*minuta decima*),

<sup>230</sup> PU II 1302, 1309 (1284).

<sup>231</sup> PU II 1311 (1284).

<sup>232</sup> PU II 1068 (1277).

<sup>233</sup> PU II 1109 (1278); III 1471 (1288).

<sup>234</sup> PU II 1166 (1280).

<sup>235</sup> PU II 1254 (1283).

<sup>236</sup> PU I 377 (1240).

z zastrzeżeniem praw dziesięcinnych kanoników, wspólnie żyjących oraz parafii, jeżeli otrzymały je uprzednio od Kościoła kamieńskiego. Od osiedlających się na pustkowiach biskup miał pobierać po miarze pszenicy i żyta oraz po połowie, tzw. małej dziesięciny. Przypomina to prawa biskupie z 1140 r. Pozostałą dziesięcinę objęto lennem i ustąpiono ją panującemu. Zapewniło to monarchii atrakcyjniejsze warunki akcji kolonizacyjnej. Dziesięcina w ręku panującego mogła być bowiem odpowiednio modulowana dla przybyszów. Grunty, o które w umowie chodziło, określano jako leżące na terenie *vici* co można wiązać z ich dawniejszym słowiańskim charakterem. Zamierzono je objąć prawem niemieckim, gęściej zaludnić i podnieść gospodarczo. Biskup nie mógł jednak stracić aż tak wiele i dlatego uzyskał pożądany ekwiwalent.

Najpierw uporządkowano i generalnie zatwierdzono wszystkie dobra biskupie *...que in nostro constituta sunt domino...* z wolnościami od danin (*exactiones*) książęcych, egzekwowanych przez jego urzędników. Były to wszelkie *...libertates et iura...*, nadane także przez przodków Barnima I. W miejsce, tzw. denarów, ceł i opłat mennicznych, obciążających dotąd grody (*vici*) w Uznamiu, Szczecinie i Pyrzycach, zafundował książę biskupowi roczną rentę 26 grzywien liczonych –10 płatnych w Uznamiu i 16 z mennicy w Szczecinie.

Olbrzymie znaczenie miało jednak przekazanie biskupowi zwartego terytorium ziemi stargardzkiej i to za zgodą i przy współudziale Wacława III *...de consensu et voluntate domini Wartislai, ducis Slavorum, agnati nostri...et cum Wartislao duce...*, jak również i dziedziców Barnima I. Spowodował to istniejący podział Pomorza Zachodniego na dzielnice szczecińską i dymińską oraz dzierżenie kraju przez Gryfitów *manu coniuncta*. Granice przekazywanego obszaru, stanowiły na południu kresy wielkopolsko-pomorskie a w układzie południkowym strumień Płonia od źródeł po jezioro Dąbie. Barnim I zatrzymał dla siebie wieś Kunowo (60 łanów) z prawem wolnego młyna na Płoni, do czego zresztą był uprawniony także biskup. Za wspomnianą wieś biskup miał prawo wybrać sobie najlepszą wioskę w ziemi kołobrzeskiej. Wybór nie mógł jednak paść na książęce wsie Wrzosowo, Wyszczobórz i zaginioną dziś Zwuenkow.

Ziemię stargardzką otrzymał pastorał *...cum omni iure, thelonio videlicet, aduocatia et moneta...*, wolną *...ab omni impetitione...*. Było to znakomitą podstawą do rozwoju zwierzchnictwa terytorialnego. Biskup stał się panem na Stargardzie z prawem do wszelkich dochodów, ceł itp. Mógł też eksploatować regalia, przysługujące księciu, a więc mennice, cła, młyny oraz posiadać własnych landwójtów (*advocatia*). Dokument z 1240 r. potwierdził istnienie także pozastargardzkich dóbr biskupich ale z ziemi stargardzkiej uczynił kompleks o znaczeniu podstawowym. Dokument nie wspomina w ogóle o węźle lennym, który mógłby ostatecznie wiązać biskupa z księciem, jako wasala z seniorem. Może to oznaczać, że w formule *...cum omni iure...* należy odczytać przekazanie Stargardu w pełne władztwo nowemu suwereno-



wi, z wykluczeniem – poza drobnymi wyjątkami (młyn na Płoni i wieś Kunowo) – praw Gryfitów. Prawem lennym posłużył się Barnim I tylko dla określenia siebie, jako wasala biskupiego z tytułu dziesięcin. Stargard nie pozostawał jednak długo pod rządami pastorału.

Nie minęło nawet dziesięć lat, gdy Barnim I postanowił powrócić do Stargardu nad Inę. Nowa umowa ujrzała światło dzienne 7 października 1248 roku w Uznamiu<sup>237</sup>. Biskup Wilhelm i Kościół kamieński otrzymali w niej w bezpośrednie władztwo połowę ziemi kołobrzeskiej (drugą połowę posiadał nadal Warcisław III, władający teraz w ziemi kołobrzeskiej z biskupem, co widać naocznie we wspólnej lokacji Kołobrzegu z 1255 r.<sup>238</sup> i to *...cum omnibus iuribus...* na zawsze. Znamienne, że w stosunku do nowego nabytku kościelnego znowu nie użyto formuły lennej. Rekompensatą za nowe nadanie dla księcia było jednak oddanie mu przez biskupa w lenno ziemi stargardzkiej, co dopiero nabytej przez Konrada III. Biskup nie zapominał wyraźnie zaznaczyć, że Barnim I otrzymywał to terytorium *...in verum feodum et legale...* Książę, wasal biskupi z powodu przekazanych mu w 1240 r. dziesięcin, rozszerzył teraz swą zależność od biskupa o nowy tytuł, jako lennik stargardzki. Poszerzało to władztwo biskupie o tereny kołobrzeskie, przy zatrzymaniu suwerenności lennej nad stargardzkiem. Dyplom wyznaczał granice ziem objętych lennem, wskazując na północy dawną granicę ziemi stargardzkiej, na południu rubież wielkopolską, na wschodzie rzeczką Krąpiel, na zachodzie zaś tzw. Suchą Rzekę. W ramach tego obszaru biskup i kapituła zatrzymali 200 łanów, po 100 nad wymienioną Suchą Rzeką i na pustkowiach nad Krąpielą, klucz dziewięciu miejscowości oraz patronat nad Kościołem parafialnym w Stargardzie Szczecińskim.

Wyjaśnienia tych transakcji szukać można w stosunkach politycznych i społeczno-gospodarczych. Dyplom z 1248 r. zbiegł się chyba zapewne nie przypadkowo z innymi wydanymi przez Barnima I dla klasztoru w Kołbachu z powodu Dąbia (dziś Szczecin-Dąbie i Warcisława III dla klasztoru w Eldenie z powodu Gryfii (*Greifswald*). Oba te dokumenty pochodzą z 1249 r. i są wyrazem przejęcia inicjatywy zakładania nowych miast na prawie niemieckim z rąk klasztornych przez księcia Barnima I i Warcisława III<sup>239</sup>. Obie lokacje miejskie poza datą miały też i inne wspólne cechy. Książęta z tytułu przejmowanych terenów stawali się wasalami instytucji kościelnych, płacili za założenie miast przywilejami immunitetowymi, celnymi itp. Tą drogą jednak włączali pod swoją kontrolę ważne ośrodki gospodarcze (saliny gryfijskie), czy strategiczne (Dąbie w połączeniu ze Stargardem na szlaku komunikacyjnym w stronę Wielkopolski). Obaj książęta zachodniopomorscy włączali się tu w rozwój osadnictwa, rozbudowę go-

<sup>237</sup> PU I 475 (1248) Potwierdzili to margrabiowie Jan I i Otton III w Przecławiu w 1255 roku, kiedy całe już Pomorze Zachodnie uznawało zależność lenną od Brandenburgii.

<sup>238</sup> PU II 606 (1255).

<sup>239</sup> PU I 492 (1249), 494 (1249).

spodarczą kraju i lepszą kontrolę zarządzanych obszarów. Wzrastał jednak od strony wschodniej groźny magnat w osobie biskupa kamieńskiego, którego nie związane z panującymi kontraktem lennym, a wyjątkowo bogato uposażono ziemią, nad którą mógł sprawować jakoby suwerenną władzę. Stworzono tym samym, biskupom okazję i uruchomiono pokusę wyzwolenia się w pełni spod władzy książęcej i zdobycia, tzw. zwierzchnictwa terytorialnego (*Landeshoheit*) charakterystycznego dla wielu biskupstw istniejących w ramach Rzeszy Niemieckiej.

W 1264 r. ze śmiercią Warcisława III Pomorze Zachodnie uległo złączeniu na przeciąg 31 lat. Wśród ziem przejętych wtedy przez Barnima I po księstwie dymińskim, znajdowała się także połowa ziemi kołobrzeskiej, nie przekazana dotąd biskupowi kamieńskiemu. W ważnym ośrodku solnym i w porcie w Kołobrzegu pojawił się w miejsce Warcisława III znowu Barnim I, co mogło ewentualnie powstrzymać biskupów. Obecność książęca trwała tu jednak tylko 12 lat.

W 1276 r. Barnim I wraz ze swym pierworodnym synem Bogusławem IV sprzedali biskupowi Hermanowi Gleichenowi w imieniu własnym, aktualnie żyjących i przyszłych Gryfitów, za 3500 grzywien srebra wszystko co posiadali w ziemi kołobrzeskiej, w granicach z czasów kasztelanów Kazimierza i Borka (połowa XIII wieku)<sup>240</sup>. W dokumencie znów nie użyto formuły lennej, co potwierdza z całą pewnością zrzeczenie się przez książąt zwierzchnictwa nad Kołobrzegiem i okolicą. Biskup miał się odtąd cieszyć w swym latyfundium prawami wynikającymi z wójtostwa (*advocatia*), a więc pełną władzą sądową, zarządzającą, policyjną i wojskową; posiadać wszelkie prawa (*omnia iura*) i wolności (*omnes libertates*) oraz korzystać z regaliów: rybołówczego, celnego, drogowego, górniczego (*piscaria, thelonea, pedagia, aurifodina, argentifodina, ferrifodina*) i także innych. Książęta zastrzegli jednak dalsze obowiązywanie w ziemi kołobrzeskiej przywilejów, udzielonych dawniej miastom i innym adresatom oraz potwierdzili nieodwołalność aktu sprzedaży i niemożność korzystania z prawa retraktu przez kogokolwiek z dynastii. Posiadłości biskupie w kołobrzeskiem uległy przeto wypełnieniu. W budowie władztwa świeckiego oraz pozycji księcia i biskupa nie powinno już nic przeszkadzać<sup>241</sup>.

Bp Herman Gleichen, deklarujący w 1276 r. swe pokrewieństwo z brandenburskimi Askańczykami (*consanguinei nostrii*) sprzedał im w tymże ro-

<sup>240</sup> PU I 1044 (1276). Nadto J. Walachowicz, *Landwójtostwo na Pomorzu Zachodnim, Kształtowanie się zarządu terytorialnego w dobie pokasztelańskiej*, Prace Wydziału Prawa UAM, nr 43, Poznań 1969, s.14.

<sup>241</sup> O immunitetach biskupów kamieńskich pisał: J. Walachowicz, *Rozwój immunitetu sądowego na Pomorzu Zachodnim do 1295 roku*, CPH t. IX, z.2, 1957, s. 27–28; *Immunitet ekonomiczny w okresie wczesnofeudalnym*, CPH, t. XV, z. 1, 1963, s. 30. Stan regaliów w ręku biskupa w pracy: *Monopole książęce w skarbowości wczesnofeudalnej Pomorza Zachodniego*, Wydział Historii i Nauk Społecznych PTPN, Prace Kom. Hist. t. XX, z. 2, Poznań 1963, ss. 84–85, 98, 126, 176, 269–272.

ku za 3000 grzywien ziemię lipiańską<sup>242</sup> z dziesięcinami lecz z wyjątkiem dwóch wsi – Letnina i Kozielic. Margrabiowie starszej linii, wywodzący się od Jana I, Jan II, Otton IV i Konrad potrafili w ten sposób znacznie poszerzyć swój stan posiadania po prawej stronie Odry, co groziło okrażeniem Barnimowi I. Obawy pomorskie znalazły wyraz w kolejnym dokumencie dla biskupa.

W dniu 4 kwietnia 1277 r. wydał Barnim I szczegółowy dokument w sprawie ziemi kołobrzesckiej. Zawarte w nim zostały istotne sformułowania. Zastrzeżono najpierw, że biskup jako wasal książęcy, co energicznie trzeba podkreślić *...non confert, nec dimittere poterit dictam terram et civitatem Colberg marchoni Brandenburgensi ullo modo...*, chyba że wykazać potrafi ciężkie krzywdy od dynastii gryfickiej. Książę zabezpieczał się, nauczony uprzednim doświadczeniem. Za zgodą księcia i biskupa powołano czteroosobową komisję delimitacyjną w osobach Borka, dziekana kapituły kamieńskiej, Kazimierza i Tesława Białego, nakazując im wytyczne granicy książęco-biskupiej według jej stanu z początków drugiej połowy XIII w., kiedy burgrabiami byli w Kołobrzegu Borko i Kazimierz. Uderza słowiańskie brzmienie imion wymienionych tu ludzi. Zastrzeżono też dziesięcinę w połowie dla biskupa i księcia w czterech wsiach ziemi kołobrzesckiej i ekspektatywę na połowę dziesięciny w Dąbrówku (łobeskie) dla każdego z nich<sup>243</sup>.

Autorem podobnego zakazu alienowania dóbr klasztoru w Darguniu na rzecz obcych książąt i baronów był też bp Herman w 1288 r.<sup>244</sup>.

Władztwo świeckie biskupów kamieńskich w swej pierwszej fazie rozwoju było „dziełem” Barnima I. Osobliwa ta „fundacja” dokonana została w latach 1240, 1248 i 1276. Biskupi bogaci w środki materialne (dziesięciny, gotówka), których brakowało księciu, potrafili wykorzystać je dla zdobycia zwartego terytorium stargardzko-kołobrzesckiego, wokół którego w przyszłości – przy umiejętnej polityce, wykorzystującej antagonizmy i sprzeczności interesów głównie pomorsko-brandenburskich – obrastać będą dalsze nabytki terytorialne.

Dziesięcina odgrywała też niemałe znaczenie w stosunkach wewnątrzkościelnych oraz w sprawach z sąsiednimi hierarchiami.

W 1235 r. zaistniały spory w kapitule w Güstrow pomiędzy prepozytem, cieszącym się poparciem ordynariusza kamieńskiego a kanonikami, tworzącymi kapitułę. W wyniku zawartej ugody udało się Konradowi III wprowadzić do składu kapituły swego człowieka w osobie kanonika Alberta i utrzymać dotychczasowego prepozyta, dziekana Teodoryka, któremu zapewniono

<sup>242</sup> PU II 1042 (1276). Nadto J. Walachowicz, *Geneza i ustrój polityczny Nowej Marchii do początków XIV w.*, Prace Kom. Hist. PTPN, t. XXXI, Warszawa-Poznań 1980. s. 39–40.

<sup>243</sup> PU II 1060 (1277).

<sup>244</sup> PU III 1468 (1288): *...nec ea licebit ipsis dicui seculari principi aut baroni infeodare, vendere vel in concambium pro bonis aliis permutare, que hoc in magnum ecclesie Caminensis detrimentum posset cedere et grauamen...*

tę godność dożywotnio lub do momentu dobrowolnej rezygnacji. Kosztowało to dziesięcinę z 40 łanów na utworzenie prebendy dla Alberta i 20 łanów do podziału między pozostałych członków kolegiaty. Umocniło to zależność Güstrowa od Kamienia Pomorskiego, co było zapewne głównym motywem działalności biskupa pomorskiego. Kanonicy przyrzekli ...*debitam obedienciam et reuerenciam suo decano...more Caminensis ecclesie et aliarum ecclesiarum...* Najpierw przyrzeczenia te złożyli dwaj kanonicy Elias i Wasmund, potem pozostali. Potwierdzili to także biskup i kapituła katedralna w Kamieniu. Biskup obiecał, że tzw. mała dziesięcina oraz danina chleba i jaj przysługiwać będzie kanonikom. Do umowy dodano, że w razie śmierci dziekana kolegiata wybierze archidiakona, którego przedstawi do nominacji ordynariuszowi. Będzie on zarządzał pustkowiec Bisdede, które kolegiata otrzymała na zawsze<sup>245</sup>. Zatwierdził to bp Herman w 1255 r.<sup>246</sup>. Obecność jurysdykcji kamieńskiej w kraju Czrezipienian (*Circipania*) okazała się dość trwała.

Granice stargardzko-maszewskie planowano ustalić ściśle już w 1259 roku. Barnim I i bp Herman zawarli wtedy stosowny układ i powołali 16 osobową komisję rozgraniczeń, złożoną z 12 rycerzy i 4 duchownych, która wykonać miała swe czynności na dzień 28 października<sup>247</sup>. Sprawa ta powróciła w 1269 roku<sup>248</sup>. W obu przypadkach poniósł ordynariusz straty w dziesięcinie, które rozumieć należy jako zapłatę za załatwienie sprawy. W pierwszym przypadku – pomijając uciszenie czterech protestujących przeciwko dziesięcinie rycerzy – uznał i puścił w lenno Barnimowi I dziesięcinę z 3 wsi, 100 łanów w *Husanan* oraz 2/3 tej opłaty z ziemi ostrożeńskiej oraz zrezygnował z 30 grzywien denarów z grodu w Szczecinie, łącznie z grodem we Wkryju. W drugim uznał Barnima I za wasala z tytułu dziesięciny w całej ziemi polickiej z wyjątkiem samych Polic. Sam biskup uzyskał zapewne wspomnianą delimitację oraz w 1259 r. obietnicę, tzw. *bracchium seculare* w egzекwowaniu 1/3 dziesięciny ostrożeńskiej, w drugim zaś poparcie książęcego wasala i daninę zapewne książęcą z Polic.

Inaczej posługiwali się dziesięciną zachodniopomorską biskupi sąsiadujący z diecezją kamieńską. Bulla Innocentego II z 1140 r. wyliczając ważne grody Pomorza Zachodniego oznaczyła tym samym jego zasięg od strony zachodniej, południowej i wschodniej (rzeka Łeba). Na północy stanowiło ją morze. Tymczasem ustawiczne pretensje do ziem jurysdykcji kamieńskiej zgłaszała ordynariusze: zwierzynski, brandenburski i lubuski. Były to posunięcia wielce symptomatyczne, choć dość bezskuteczne, przeto ograniczyć się można do krótkiego ich przedstawienia.

<sup>245</sup> PU I 319 (1235).

<sup>246</sup> PU II 614 (1255).

<sup>247</sup> PU II 667 (1259).

<sup>248</sup> PU II 889 (1269).

Biskup zwierzyński Brunward w 1236 r. zawarł układy z książętami meklemburskimi Janem i Henrykiem Borwinem w sprawie pomocy w odzyskaniu i utrwaleniu jurysdykcji Zwierzynia nad Dyminem i jego okolicą. Kupczył przeto nie swoimi dziesięcinami w ziemiach czrespieńskiej, łosickiej, lesiańskiej, chockowskiej, wołogoskiej i sitneńskiej. Sojusznikom ofiarował te opłaty w połowie lub w całości byle osiągnąć swój agresywny cel<sup>249</sup>.

Między biskupem kamieńskim a lubuskim istniał długotrwały spór o przynależność diecezjalną ziem kinickiej i kostrzyńskiej. Obie te krainy po aktach Bolesława Rogatki z lat 1249/50 znalazły się pod suwerennością brandenburską podobnie jak sam Lubusz<sup>250</sup>. Biskup lubuski uważał je za należące do jego diecezji<sup>251</sup> i w 1235 r. nadał tu dziesięcinę z 200 łanów nad Rurką i 200 łanów nad Myślą zakonowi templariuszy<sup>252</sup>. Arcybiskup pruski Albert, jako legat papieski przyznał jednak w latach 1248/50 Lubuszowi tylko Kostrzyn, Kinice zaś uznał za kamieńskie<sup>253</sup>. Zatwierdził to legat papieski kardynał Guido w 1266 roku. Pozostały one jednak nadal pod zwierzchnictwem brandenburskim, co nie ułatwiało działalności biskupa pomorskiego w tych stronach. Doszło przeto do rezygnacji biskupa Hermana ze wspomnianych ziem i dziesięcin za odszkodowaniem w postaci 400 łanów, położonych w innym miejscu. Pismo Innocentego IV z 1253 r. zawiera polecenie dla biskupa lubuskiego uznania zamiany między stroną askańską i kamieńską za wiążącą<sup>254</sup>. Zainteresowanym mógł tu być także arcybiskup gnieźnieński, skoro biskupstwo lubuskie znajdowało się w granicach polskiej metropolii.

Wreszcie występowali też biskupi brandenburscy, którzy postępując za rozszerzającym się władztwem askańskim natknęli się także na ziemie pomorskie w postaci, tzw. marchii wkrzańskiej. Ustąpił ją margrabiom w 1250 r. Barnim I, zastrzegając jednak lojalnie ...*Quicquid autem dominus Caminensis episcopus in predite terra vkerensi iuris hactenus habuit non dimisimus marchionibus antedictis*...<sup>255</sup>. Mieściłyby się w tym także prawa diecezjalne? Nadania biskupów brandenburskich interesujące Kamień Pomorski jednak się zdarzały, skoro w 1265 r. legat papieski kardynał Guido informował o takich donacjach dziesięcinnych z 31 łanów w Krzelow i w Zehlendorf<sup>256</sup>.

<sup>249</sup> PU I 325 (1236), 326 (1236).

<sup>250</sup> J. Walachowicz, *Geneza i ustrój...*, s. 28–36.

<sup>251</sup> Tenże, *Geneza i ustrój...*, s. 85–86.

<sup>252</sup> PU I 310 (1235).

<sup>253</sup> PU I 462 (1248/50).

<sup>254</sup> PU I 567 (1253).

<sup>255</sup> PU I 512 (1250).

<sup>256</sup> PU II 769 (1265).

## IV. Zeświecczenie dziesięciny

**1. Dziesięcina w ręku księcia.** Rola księcia w zakresie dziesięciny była od początku bardzo znaczna. Dziesięcina była z jednej strony oczywiście instytucją kościelną prawa kanonicznego, regulowaną postanowieniami papieży i soborów ale z drugiej jej istnienie, kształt i pobór oraz możliwość dla Kościoła egzekwowania odpowiedniej stawki zależały bez wątpienia od akceptacji państwa, ściślej zaś mówiąc jego władcy. Postanowienia bulli wolińskiej Innocentego II z 1140 r. nie mogły być sformułowane bez zgody Warcisława I skoro obciążały najważniejsze jego grody (np.: Wolin, Dymin, Chocków, Wołogoszcz, Pyrzyce, Szczecin i in.) oraz samą ludność zachodniopomorską (biskupownica). W tym znaczeniu tegoż księcia uznać można fundatorem dziesięciny kamieńskiej, zmarłego zaś w 1180 r. jego syna Kazimierza I konstruktorem tej opłaty w ogólnokościelnym sensie<sup>257</sup>.

Tezę o znaczącej roli panującego w zakresie regulacji dziesięciny potwierdzają też dokumenty książąt rugijskich Jaromara I z 1193 r. i Wisława I z 1221 r. Pierwszy, fundujący klasztor w Wierzchnie, przeznaczył na jego utrzymanie daninę, podobną do znanej nam z bulli z 1140 r., drugi zreformował dziesięcinę dla napływających Niemców, pozostawiając Słowian w obowiązku składania, tzw. **biskupownicy**<sup>258</sup>. Z kolei Świętopełk gdański w roku synodu łączyckiego przypominał arcybiskupowi Henrykowi Kietliczowi, że ziemia słupska zawsze – także *in decimis* podlegała była arcybiskupstwu gnieźnieńskiemu. W roku zaś 1205 (wiadomość znana z falsyfikatu) ofiarował jakoby biskupowi kamieńskiemu dziesięcinę pstrągową. Zamianę ziemi stargardzkiej na „kołobrzeską ...*pro quibusdam decimis*... uważali za stosowne konfirmować margrabiowie Jan II i Otton IV w 1255 r., będący od 1250 r. suwerenami lennymi całego Pomorza Zachodniego<sup>260</sup>.

Dziesięcina wszakże, dopuszczona przez księcia, należała do biskupa, przeto w dokumentach książąt i osób świeckich, nie była przedmiotem dyspozycji – na pomorskim obszarze diecezji kamieńskiej – do 1240 r. Rychlejsza dostała się ona w ręce świeckie na najbardziej zachodnich rubieżach biskupstwa kamieńskiego. Stało się to za przyczyną biskupa zwierzyńskiego Brunwarda, który usiłował wciągnąć pod swoją jurysdykcję przynajmniej ziemię dyminską i szukając pomocy u książąt meklemburskich Jana i Henryka Borwina, ofiarował im dziesięcinę z okolic Dymina w 1236 r.<sup>261</sup>. W 1239 r. pomorski Warcisław III przekazując różne dobra po komorniku Dobiesławie, ofiarowane przez jego wdowę klasztorowi w Wierzchnie, umieścił w swym

<sup>257</sup> PU I 30 (1140); *Genealogia cristianitatis ducum Stetinensium* (PU I 198).

<sup>258</sup> PU I 123 (1193), 208 (1221).

<sup>259</sup> PU I 86 (1180), 143 (1205).

<sup>260</sup> PU II 617 (1255).

<sup>261</sup> PU I 325, 326 (1236).

dokumencie także, tzw. *dimidietas decime i tertia pars decime*<sup>262</sup>. W ręce wspomnianego urzędnika mogły się one dostać z nadań książąt rugijskich, którzy byli dobroczyńcami wymienionego opactwa<sup>263</sup>. Wsław I w 1242 r. w dyplomie dla klasztoru w Nowopolu mówił nawet o tzw. **dużych i małych dziesięcinach, jako o książęcych**<sup>264</sup>.

W połowie XIII wieku rozpoczął się odpłatny proces „odzyskiwania” przez księcia tego, co składało się na dziesięcinę biskupią. Wiązało się to zarówno z celem biskupa, jak i księcia. Hierarcha dążył do zdobycia zwierzchnictwa terytorialnego nad określonym, zwartym obszarem – książę zaś pragnął dla celów kolonizacyjnych uzyskać możliwość modulowania tego ważnego i ciężkiego dla ludności świadczenia.

W 1240 r. zawarto znany nam już układ o ziemię stargardzką. Bp Konrad III zapłacił za nią dziesięciną z 1800 łanów położonych w ziemiach: przeczławskiej, pieńkuńskiej, szczecińskiej, pyrzyckiej i uznamskiej. Dziesięcina w znacznej części księstwa Barnima I znalazła się w jego ręku<sup>265</sup>. Kiedy następnie w 1248 r. Stargard wracał do Barnima I jako lenno, to oczywiście z dziesięciną<sup>266</sup>. W 1249 r. książęta Barnim I i Wacław III weszli w lenne posiadanie dziesięcin w Dąbiu i w Gryfii<sup>267</sup>. W 1250 r. Barnim I odstąpił Brandenburgii ziemię wkrzańską z dziesięciną<sup>268</sup>, miał też tę daninę w zagadkowej *...terra Vicekowe...*<sup>269</sup> (Widuchowa?), a w 1269 r. otrzymał od biskupa Hermana lenno na dziesięcinie polickiej z wyjątkiem samych Polic<sup>270</sup>. Układ Barnima I z biskupem Hermanem zawiera wzmianki o zachowaniu dziesięciny w ręku biskupa z określonej niewielkiej ilości wsi w postaci pełnej bądź połówkowej<sup>271</sup>.

Zdobycie dziesięciny na tak wielu terenach umożliwiło księciu określoną politykę modulacyjną w jej eksploatacji oraz donacyjną na rzecz różnych adresatów. Widzimy przeto wprowadzenie ściśle określonej *decima constituta* w 1240 i 1273 r., na co zwróciliśmy już wyżej uwagę<sup>272</sup>. Tego samego domyślamy się na podstawie dokumentów z lat 1248, 1249, 1250, 1251, 1259 i 1269<sup>273</sup>.

Polityka książęca w zakresie dziesięciny miała charakter donacyjny, liberacyjny i konfirmacyjny. Za darowiznę uznać można przekazanie w 1251 r.

<sup>262</sup> PU I 368 (1239).

<sup>263</sup> PU I 123 (1193).

<sup>264</sup> PU I 399 (1242).

<sup>265</sup> PU I 377 (1240).

<sup>266</sup> PU I 475 (1248).

<sup>267</sup> PU I 494 (1249), 1499 (1249), 538 (1251).

<sup>268</sup> PU I 512 (1250).

<sup>269</sup> PU II 667 (1259).

<sup>270</sup> PU II 889 (1269).

<sup>271</sup> PU II 1060 (1277).

<sup>272</sup> PU I 377 (1240); II 975 (1273), 976 (1273).

<sup>273</sup> PU I 475 (1248), 494 (1249), 499 (1249), 538 (1251), 512 (1250); II 667 (1259), 889 (1269), 1060 (1277).

przez Barnima I wsi Stobna w ręce cysterek szczecińskich<sup>274</sup> oraz w 1269 r. wsi Dobra, jednakże w tym przypadku przy udziale biskupa Hermana<sup>275</sup>. Imunitetem od dziesięcin dla biskupa kamieńskiego z nakazem oddawania ich na rzecz kościoła w Lubece obdarzył Barnim I wieś *Ramesowe* w ziemi sitneńskiej, stwierdzając, iż *...debet esse libera... ab omni... decimacione et iura ad episcopatum et Caminensem ecclesiam vel ad nos pertinente...*<sup>276</sup>, co dowodzi bez wątpienia o posiadaniu tam dziesięcin przez panującego. W zakresie polityki konfirmacyjnej zdarzały się zatwierdzenia nadań rycerskich np. Witostawa z 1268 roku<sup>277</sup>, Przybysława z 1270 r.<sup>278</sup> i in. oraz klasztoru cysterek w Szczecinie z 1268 r.<sup>279</sup>. Dokumenty takie umacniały obrót ziemią i innymi prawami, lecz nie stanowią dowodu na książęcą dyspozycję w zakresie dziesięciny oraz nie tłumaczą podstaw prawnych, na których dzierżył ją darczyńca.

Mała ilość danych o aktach dysponujących dziesięciną świadczyć może o jej rygorystycznym ściąganiu i zabezpieczaniu dla siebie ale też o niwelacji przez zmniejszenie aż do likwidacji, w celu sprawnego i korzystnego przeprowadzenia kolonizacji, na czym mogło zależeć zwłaszcza Barnimowi I. Drugie wyjaśnienie tej sprawy wydaje się najbardziej prawdopodobne.

**2. Dziesięcina w ręku rycerstwa.** Rycerze wystąpili w związku z dziesięciną w 26 dokumentach. Nie zawsze jednak można pewnie ustalić, czy posiadane dyplomy istotnie potwierdzają ich uprzywilejowania w tym zakresie.

Pobieranie dziesięciny przez Behrów, Ostenów, Gadebuschów, słowiańskiego Stefana z Niemicy czy Salzwedłów wydaje się źródłowo uzasadnione. Henryk Behr i Fryderyk Osten znaleźli się w 1249 r. w konflikcie z klasztorem w Eldenie. Zgodę zapośredniczył Jan, syn Jaksy na Chockowie. Musieli jednak dać odszkodowanie w postaci 2 łanów z dziesięciną w Haushagen, którą widocznie eksploatowali<sup>280</sup>. W tymże roku bp Wilhelm wyraził obszernie zgodę na płacenie przez Behrów dziesięciny zbożowej w postaci 4 miar pszenicy i 4 miar owsa wybranemu kościołowi w Behrenhof. Dwie wsie *Buztop* i *Camin* zobowiązano do składania dziesięciny *in curia sua*, a więc u proboszcza<sup>281</sup>. Chockowski ród Salzwedłów, z którego pochodził Jan, sprzeczał się też w osobach Jaksy i Konrada z klasztorem w Grobi-Uznamiu o dziesięciny wyspy Lipy. Na rozprawie w 1256 r. przed biskupem Hermanem toczono spór, przedstawiano racje obu stron. Strona klasztorna poza pretensją do dziesięciny zwracała też uwagę na gwałty, jakie klasztor cierpiał od Salzwe-

---

<sup>274</sup> PU I 543 (1251).

<sup>275</sup> PU II 901 (1269).

<sup>276</sup> PU II 894 (1269).

<sup>277</sup> PU II 916 (1270), 917 (1270)–fals.

<sup>278</sup> PU II 862 (1268).

<sup>279</sup> PU II 866 (1268).

<sup>280</sup> PU I 491 (1249).

<sup>281</sup> PU I 490 (1249).



dlów, oceniając szkodę na 300 grzywien dobrego srebra. Powoływała się na konstytucję Innocentego III w zakresie dziesięcin, dodając, że od 18 lat z nich nie korzysta, gdy chodzi o Lipę, bo pozbawiona została praw ich pobierania przez biskupa kamieńskiego Konrada III, na którego jako na darczyńcę powoływali się Salzweldowie. Rozprawę odroczone, nakazując przedstawienie dalszych; koniecznych dowodów<sup>282</sup>. Musiały one istotnie być przedstawione, gdyż w następnym 1257 r. bp Herman przyznał dziesięcinę wspomnianej wyspy opactwu uznamskiemu<sup>283</sup>. Gadebuschowie z Łosic załagodzili w 1249 r. spór z klasztorem w Eldenie, obiecując mu zwrot zajętych dóbr oraz stosowne odszkodowanie. Klasztor pozostawił ich w zależności lennej od siebie, zastrzegł połowę dziesięciny z dwóch wsi, co pozwala sądzić, że spór o te prawa także się toczył<sup>284</sup>. W 1250 r. odnajdujemy słowiańskiego rycerza Stefana z Niemicy, który ofiarował klasztorowi w Bukowie patronat nad kościołem niemieckim i dziesięcinę<sup>285</sup>.

Wreszcie w 1277 r. w dokumencie Barnima I i Bogusława IV spotykamy się znowu z Behrami. Książęta zapośredniczyli szczegółowy układ pomiędzy tym rodem a kapitułą kamieńską, poświęcony ziemi dobrskiej. Obliczono łany, określono ich obowiązek dziesięcinny<sup>286</sup>.

Rycerstwo niechętnie poddawało się tej wysokiej opłacie na rzecz Kościoła. W szeregu dokumentów zatwierdzających alienację gruntów rycerskich, stwierdzić można posiadanie przez rycerzy uprawnień dziesięcinnych. W 1233 r. bp Konrad III potwierdził oddanie w lenno dziesięciny pustkowia Bisdede Mikołajowi i Henrykowi z Roztoka<sup>287</sup>. Komornik Warcisława III Dobiesław miał od biskupa *...jure...pheidali...* grunty oraz prawo do połowy, płaconych z nich dziesięcin<sup>288</sup>. Pobór dziesięcin wraz z 30 łanami w 1251 r. otrzymał książę Warcisław III od Jana Apeldorena<sup>289</sup>. Rycerz Tammo w 1254 r. zamienił wsie z klasztorem w Uznamiu zawsze z dziesięciną<sup>290</sup>. W 1274 r. bp Herman na prośbę rycerza Fryderyka Vorsa przekazał klasztorowi w Reinfeldzie 44 łany z połową dziesięcin<sup>291</sup>. Ten sam biskup w 1285 r. zatwierdził kościołowi NMP w Szczecinie dziesięcinę z 4 łanów w Wolezkowie, należącą uprzednio do sołtysa szczecińskiego Henryka Barvota<sup>292</sup>.

W następnej grupie dyplomów znajdują się wzmianki o rycerzach, wskazujące na ich zależność od konfirmującego nadanie, co jednak nie pozwala

---

<sup>282</sup> PU II 628 (1256).

<sup>283</sup> PU II 646 (1257).

<sup>284</sup> PU I 500 (1249).

<sup>285</sup> PU I 520 (1250).

<sup>286</sup> PU II 1052 (1277).

<sup>287</sup> PU I 301 (1253).

<sup>288</sup> PU I 368 (1239).

<sup>289</sup> PU I 538 (1251).

<sup>290</sup> PU I 597 (1254).

<sup>291</sup> PU II 1004 (1274).

<sup>292</sup> PU II 1337 (1285).

orzec czy zatwierdzenie to ściśle obejmowało alienując rycerską, czy też zatwierdzający – właśnie na odcinku dziesięciny – coś od siebie dodawał. W tej sytuacji źródłowej znaleźli się: rycerze Janik (1255)<sup>293</sup>, Ruderus (1267)<sup>294</sup>, Witosław (1268)<sup>295</sup>, Jan Rahmel (1269–1270)<sup>296</sup>, Biespraw (1280)<sup>297</sup>, Teodoryk z Białogardu (1284)<sup>298</sup>, Bork (1288)<sup>299</sup>.

Henryk Bervot i może Teodoryk z Białogardu należeli nawet do stanu mieszczańskiego<sup>300</sup>.

## V. Zakończenie

Przeprowadzona analiza uprawnia do następujących wniosków.

1. Dziesięcina zachodniopomorska nawiązała swoim pierwotnym kształtem do zachodniosłowiańskiej **biskupownicy** i za zgodą Warcisława I płacona była Kościołowi z grodów książęcych, obciążając ludność tylko dwoma miarami zboża i pięcioma denarami od gospodarstwa rolnego. W latach siedemdziesiątych XII wieku przerzucono ją w całości na barki ludzi uzyskujących dochód i egzekwowano wg stawki 10 procentowej. Dla szerszego uruchomienia kolonizacji kraju przekształcono dziesięcinę na podstawie zgody księcia i biskupa w tzw. *decima constituta*.

2. Dziesięciną na własne i Kościoła potrzeby, zarządzał ordynariusz ale zawsze *cum consilio et consensu* kapituły. Oba te podmioty dzieliły się dochodami z dziesięciny po połowie. Dziesięcinę nadawano też klasztorom i innym instytucjom kościelnym (parafiom), przekazywano księciu za odpowiednie ekwiwalenty czy rycerzom za ewentualne zasługi. Uruchomiono specjalnych funkcjonariuszy dla spraw dziesięcinnych, takich jak *dispensator decimarum*, *nuntii* itp. Uczestniczyli oni w procesie egzekwowania i zbierania dziesięciny od zobowiązanych do jej składania.

3. Dziesięcina odegrała bardzo poważną rolę polityczną. Biskupi – począwszy od Konrada III – wykorzystali ją dla zdobycia i ukształtowania nowego władztwa świeckiego w ziemi starogardzkiej (1240 r.), kołobrzeskiej (1248, 1276, 1277 r.) i innych. Barnim I, chcąc uwolnić kraj od ciężaru dziesięcinnego, brał dziesięcinę w lenno od biskupa za ww. kompleksy terytorialne. Umożliwiało mu to – za zgodą i przy udziale biskupa – modulowanie świadczenia, obniżanie i określanie stawek, co miało wpływ na zwabienie

<sup>293</sup> PU II 613 (1255).

<sup>294</sup> PU II 828 (1267).

<sup>295</sup> PU II 862 (1268).

<sup>296</sup> PU II 894 (1269), 911 (1270).

<sup>297</sup> PU II 1172 (1280).

<sup>298</sup> PU II 1302 (1284), 1309 (1284).

<sup>299</sup> PU III 1455 (1288).

<sup>300</sup> PU II 1337 (1285); II 1302 (1284), 1309 (1284).

osadników niemieckich, zasiedlanie pustkowi, lokowanie wsi i miast na prawie niemieckim. Władztwo terytorialne – marzenie pastorału – stawało się rzeczywistością, rozwój kraju – cel polityki księcia – stawał się bardziej realny.

## LA DÎME ÉPISCOPALE EN POMÉRANIE OCCIDENTALE À L'ÉPOQUE DU HAUT MOYEN-ÂGE

### Résumé

Déjà dans le Pentateuque et dans d'autres livres de l'Ancien et du Nouveau Testament nous découvrons la dîme comme charge portée par les croyants pour les besoins du culte religieux. L'Eglise du Moyen-âge se rapportant à cette tradition demandait cette contribution à la société et cela du montant de 10 p.c. de la recette du contribuable.

Au début la dîme en Poméranie occidentale prit la forme de ce qu'on appelait „l'épiscopale” payée par la population et d'une contribution conforme payée par les villes ducales au profit de l'évêché, au début celui de Wolin (en 1140) et ensuite de Kamień Pomorski (depuis 1176). Le prince Casimir chargea de dîme toute la population de Poméranie occidentale (vers 1180).

La dîme était payée sous forme naturelle et monétaire. Cette dernière forme connue comme „*decima constituta*” était plus simple et plus légère pour les contribuables. L'évêque en tant que sujet autorisé à toucher la dîme la destinait aux besoins de son diocèse.

En 1240, 1248, 1276 les évêques de Kamień ont profité de la dîme pour acquérir des territoires au souverain. Dans les années mentionnées plus haut les évêques rendaient la dîme au prince des nombreux territoires de la principauté en recevant en revache les terres de Starogard (1240) et de Kołobrzeg (1248, 1276). Ça leur a permis d'aspirer à l'établissement de leur souveraineté territoriale indépendante, telle que possible, des princes ouestpoméraniens locaux.

